

KUR'ÂN'IN BÖLÜMLENMESİ

Hikmet KOÇYİĞİT (*)

ÖZ

İslam'ın Arap olmayan coğrafyada yayılmaya başlaması ile Kur'an metninde yanlış okuma gibi sorunlar zuhur etmiştir. Bu sorunlar Haccac gibi bazı devlet ricâlinin girişimleri ve Ebû'l-Esved ed-Düeli gibi âlimlerin çabalarıyla izale edilmeye çalışılmıştır. Kur'an'ı okumada bir kısım yanlışların önüne geçmek için Kur'an noktalanırken; tilâveti kolaylaştırmak için âyet fasılalarını (sonlarını) gösteren işaretler, sûre başlangıçları, cüz, hizb, taşîr (ona bölme), tahmîs (beşe bölme), vakıf (durma) işaretleri gibi bölümlenmeler yapılmıştır. Bu bölümlenmeler değişik sembollerle Mushaf üzerinde de gösterilmiştir. Kur'an'ın farklı biçimlerde bölünmesi daha çok okuyucunun kudretine paralel olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Kur'an'ın yarısı, üçte birliği, dörtte birliği vb. bölümlenmeler, Hz. Peygamber'in bazı hadislerinden ilham alan âlimlerin matematiksel çalışmalarıyla ayrıntılı hale gelmiştir. Başlangıçta Kur'an'a dışarıdan bir şey karışır endişesi ile İbn Mes'ûd gibi âlimler bu türden uygulamaları kerih görmüşlerdir. Ancak zaman içerisinde ihtiyaca binaen Kur'an'ın bölünmesi sembollerle gösterilmesi cumhur tarafından makul karşılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Mushaf, Bölünme, Âlim, İşaret.

ABSTRACT

Partitioning of Quran

The reading problems of Quran Texts began to be seen with the beginning of Islamic enlargement in the geographical regions with people without Arabian nationality. These problems were tried to be isolated/solved by some enterprises of Haccac one of the managers of national oturity and some activities of scholars called Abû'l-Asvad ad-Dualî. While Quran was punctuated to remove some mistakes on reading, it divided into some parts such as; the indicative signals end of Quran's Verses, the beginning of Quran's Surahs, Cuz, Hizb, Taşîr (dividing into ten), Tahmîs (dividing into five) to simplify reading. These divisions were shown on the Holly Book with some figures/shapes. The partitioning of Quran in different shapes developed according to the readers' abilities. However partitioning of Quran such as, a half part, one in three, one in four succeeded by using some mathematical studies of some important religious scholars and scientists getting some help of Mohammed's hadidths. At the beginning some scholars such as Ibn Mas'ûd refused this kind of studies and works because of mixing some different and negative variables from outside into Quran. But it was accepted by the people that if it was a necessity or need for people it might be possible.

Keywords: Quran, Mushaf, Division, Scholar, Signals.

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi, hikmet.kocyigit@kafkas.edu.tr

Giriş

Tarih boyunca Müslümanlar Kur'ân'a oldukça ehemmiyet vermiş ve bu yüzden onunla ilgili hemen her ayrıntıyı ele almaya çalışmışlardır. Bu konuda en büyük sorumluluğu ise âlimler yüklenmiştir. Âlimlerin titiz çalışma örneklerinden birisi de Kur'ân'ın cem edilmesi, çoğaltılması, noktalarının konulmasıdır. Mushaflarla ilgili telif edilen kitaplara baktığımızda âlimlerin bu titizliğini daha net görebilmekteyiz. Hatta âlimlerin yanı sıra devlet ricâlinin de bu konularda hassas davrandığı dikkati çekmektedir. Bu meyanda gerek Kur'ân'ın toplanması ve çoğaltılması gerekse hareke ve nokta konulmasında dönemin yöneticileri büyük bir sorumluluk bilinciyle hareket etmişler, yapılan çalışmalarda devlet otoritesinin halk üzerindeki etkisini de işin içine katmışlardır. Örneğin Hz. Osman'ın (ö.35/656) istinsah ettirdiği mushaflara "Resmu'l-Mesâhif" ve Medine'de bıraktığı mushaf için de "İmâm Mushaf" adının verilmesi ümmet arasındaki birlikteliği sağlamak için bir nevi devlet otoritesine vurgu yapmaktadır. Çünkü bu mushaflar için "resm" tabirinin kullanılması bunlara aynı zamanda resmiyet ve resmi belge hüviyeti kazandırdığı gibi yine devlet otoritesini çağrıştıran "imâm" kelimesinin "İmâm Mushafi" şeklinde belirtilmesi de yönetim erkinin toplum üzerindeki yaptırımını ifade etmektedir.

Kur'ân bugünkü duruma çeşitli aşamalardan geçerek ulaşmıştır. Bu aşamaların ilki Kur'ân'ın cem edilmesidir. Hz. Peygamber, vahyedilen ayetleri görevlendirdiği vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. Bu şekilde bütün Kur'ân ayetleri yazıya geçirilmişti. Ayrıca çok sayıda kişi Kur'ân'ı ezberlemişti. Ancak Hz. Ebû Bekr (ö. 13/634) döneminde özellikle Yemâme savaşında birçok Kur'ân hafızının şehit olması Hz. Ömer (ö. 23/644) gibi bazı sahabeleri kaygılandırmıştı. Bu kaygının bir sonucu olarak Hz. Ömer'in teklifiyle Zeyd b. Sâbit'e (ö.45/665) hurma dalı/yaprağı, işlenmemiş deri vb malzemeler üzerinde dağınık halde bulunan ayetleri cem etme görevi verildi. Zeyd, Kureyş'ten yirmi beş, Ensâr'dan elli kişiyi oturttu ve "gelen nüshaları yazınız" dedi. Daha sonra yazdıklarını Said b. As'a arz ettiler. Çünkü o fasih bir kişiydi.¹ Böylece dağınık halde bulunan Kur'ân metni bir araya getirilmiş oldu. Fakat dikkat edilirse bu cem esnasında Kur'ân metni fesahat açısından da ayrıca bir kontrole tabi tutularak durum oldukça ciddiye kazanmıştır. Mushafın cem edilmesi ile ilgili olarak Hz. Ali (ö.40/61): "Mushaflar konusunda en büyük ecir Hz. Ebû Bekr'indir. Çünkü o Kur'ân'ı ilk kez iki kapak arasında cem etti" demiştir.²

1 Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Cafer b. Vehb İbn Vâdîh, *Târibu'l-Ya'kubî*, Dâru Sadr, Beyrût, 1960, II, 135.

2 İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Süleymân b. el-Eşas es-Sicistanî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, thk. Muhibeddin Abdu's-Subhan Vaiz, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût, 2002, I, 154.

Hz. Ebû Bekr'in Kur'ân'ı cem etmesinden sonra bu cem edilen nüshaya isim önerisinde bulunulmuş, sahabeden bazıları buna "sifr" adının verilmesini teklif etmiştir. Ancak bu isim Yahudilerin kendi kutsal kitaplarına verdikleri isim olduğundan dolayı hoş karşılanmamıştır. Daha sonra bunun bir benzerinin Habeşistan'da görüldüğü ve ona mushaf adı verildiği söylenerek "Mushaf" isminin verilmesinde görüş birliği sağlanmıştır.³ Bu rivâyette özellikle Yahudilerden farklı olmaya vurgu yapılması, Kur'ân'ın Tevrat'tan bir aşırma olduğu şeklindeki iddialara da reddiye sayılabilir.

İkinci aşama Kur'ân'ın çoğaltılmasıdır. Hz. Osman dönemine gelindiğinde kıraat farklılıkları yüzünden İslam toplumunda bazı ihtilaflar zuhur etmiştir. Söylenişine göre Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethinde Şam ve Irak ehli beraber savaşıyordu. Huzeyfe b. Yeman (ö.36/656) bu iki grubun aralarındaki kıraat farklılıklarını gördü ve korktu. Bunun üzerine Hz. Osman'a gelerek: "Ey müminlerin emiri bu ümmet Yahudi ve Hıristiyanların düştüğü ihtilafa düşmeden yetiş" dedi. Böylece Hz. Osman, Hz. Hafsa'da bulunan mushafı, tekrar kendisine iade etmek üzere çoğaltmak amacıyla kendisinden istedi. Hz. Hafsa da mushafı Hz. Osman'a gönderdi. Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. el-As, Abdurrahman b. Haris b. Hişam'a mushafı çoğaltmalarını ve Kur'ân'dan bir şey hakkında ihtilaf etmeleri halinde Kureyş diline göre yazmalarını emretti. Çünkü Kur'ân Kureyş dili üzere nazil olmuştur. Bazı rivayetlere göre, Hz. Osman, mushaf'ı dört adet çoğalttırdı ve birini kendi yanında bıraktı diğerlerini Basra, Kûfe ve Şam'a gönderdi. Zeyd b. Sâbit'i Medine'de okutması için tayin etti. Amr b. Kays'ı Basra'ya, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi Kûfe'ye, Muğire b. Şihab'ı Şam'a bu iş için gönderdi. Her şehir Hz. Osman'ın mushafına göre okudu.⁴ Görüldüğü üzere Hz. Osman sadece mushafları göndermekle kalmamış, düzenlemenin iyice oturması için muallimler de göndererek işi sağlama almıştır. Bazı âlimlere göre Hz. Ebû Bekr'in amacı sadece Kur'ân'ı iki kapak arasında tespit edip toplamaktı. Hz. Osman ise daha güzelini yaptı ve insanları bir tek kıraat üzerinde birleştirmeyi başardı.⁵

Üçüncü aşamada hareke ve noktadan kaynaklanan bir takım sıkıntılar ortaya çıktı. Çünkü Hz. Ebû Bekr ve Hz. Osman zamanında yazılan mushaflarda hareke ve nokta yoktu. Ancak insanlar kurrâdan işitmek sûretiyle şifahî olarak ve doğuştan Arab olmaları hasebiyle birbirine benzeyen harfle-

3 Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân Ebû Bekr , *el-Itkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyi, Beyrût, ts., I,128.

4 Zencânî, Ebû Abdillâh, *Târihu'l-Kur'ân*, Beyrût, 1969, s.65-67.

5 Dâni, Ebû Amr, *el-Ahrufü's-Seb'a*, thk. Abdulmuheymîn Tahhan, Suudi Arabistan, 1997, s. 62 vd.

ri rahatlıkla temyiz edebiliyorlardı.⁶ Fakat İslam coğrafyasının genişlemesi ve haricî unsurların çoğalması sebebiyle bu defa da okumada manâya tesir eden yanlışlıklar baş gösterdi ve Kur'ân'ın harekelenmesi zaruret halini aldı. Dolayısıyla mushafın harekelenmesi okuyucuyu yanlışlardan (lahn) korumayı amaçladı.⁷

Kur'ân'ın harekelenmesini ilk kez kimin yaptığı konusunda değişik görüşler vardır. Bir rivâyete göre bunu ilk kez Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö.68/688) Basra Valisi Ziyâd b. Sümeyye'nin (ö.53/673) teklifi üzerine yapmıştır. Söylendiğine göre Ebû'l-Esved ed-Düelî bu konuda önce çekingen davranmıştır. Fakat bir gün Tevbe Sûresi'nin üçüncü âyetini okuyan birisinin "*Allah ve Resûlü, müşriklerden beridir*" meâlindeki ayette geçen "Resûl" kelimesinin lam harfini kesreli okuyarak "*Allah müşriklerden ve Resûlünden beridir*" anlamına getirdiğini görmüştür. Bu yanlış okuma Ebû'l-Esved ed-Düelî'yi dehşete düşürmüş ve Basra'ya Ziyâd'a gitmiş, onun teklifini kabul ettiğini söylemiştir. Fetha için harfin üstüne bir nokta, kesre için harfin altına bir nokta, ötre için harfin parçaları arasına ya da önüne bir nokta, sükûn için de iki nokta koymuştur.⁸ Anlaşıldığı kadarıyla Ebû'l-Esved ed-Düelî de olayın boyutlarını gördükten sonra bu işe karar vermiştir. Böylece harekeleme de noktalama şeklinde gerçekleşmiştir.

Bir başka rivâyete göre, mushafın harekelenmesi ve noktalanması konusunda Abdülmelik b. Mervân (ö.86/705) emir vermiş ve uygulamaya koymuştur. Bu sayede Haccac (ö.95/713) kendisini bu işe adanmış, gayret sarf etmiş ve faaliyetlerini artırmıştır. Irak valisi iken, mushafın harekelenmesi ve noktalanmasını yapmaları için Hasan (ö.110/728) ve Yahya b. Ya'mer'e (ö.90/708) emir vermiştir. İbn Sirin'in (ö.110/728) de Yahya b. Ya'mer tarafından noktalanmış bir mushafı vardı.⁹ Buna göre mushafı ilk kez noktalayan Yahya b. Ya'mer'dir.¹⁰ Fakat hareke anlamında ilk defa noktalama yapan Ebû'l-Esved ed-Düelî, formları aynı olan harflere ilk kez noktalama (i'cam) yapan ise Yahya b. Ya'mer veya Nasr b. Asım'dır (ö.90/708). Aslında bütün bunlar hem âlimlerin

6 İbrâhim, Musa İbrâhim, *Buhûsun Menbeciyyetun fî Ulûmil-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Ammar, 1996, s. 55; Mennâu'l Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2000, s.143.

7 Kurdî, Muhammed Tâhir b. Abdülkadir, *Târibu'l-Kur'ân ve Ğarâibu Resmîhi ve Hükmuhu*, Mekke, 1365, s. 185; Zerkânî, Muhammed Abdülazîm *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1995, I, 333 vd.

8 Mennâu'l Kattân, *Mebâhis*, s.143.

9 İbn Atiyye, Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *el Muharreru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyi, Beyrût, 2001, I,50; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 2006, I,102.

10 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, II,521.

hem de devlet ricâlinin farklı zamanlarda işe el atmalarının bir nişânesi ve yazının gelişim seyriyle alakalı hadiselerdir. Ayrıca devlet ricâlinin bu konuya ilgi göstermesinin bir sebebi de buldukları bölgede kendi hâkimiyetlerini perçinlemektir. Çünkü valiler, Hz. Osman'ın mushafını çoğaltarak halkın görüp örnek alması amacıyla câmilere koyduruyorlar ve İslam ülkesinin her köşesine gönderiyorlardı. Ancak bir yerin câmisinde bir valinin mushafını kabul etmek o yerde o valinin hâkimiyetini tanımak demektir. Haccac, mushafı yazdırıp çevreye dağıtan valilerin başta gelenlerindendi.¹¹ Dolayısıyla İslam toplumunda bir kısım yöneticiler mushafın nüfuzundan yararlanmak için bu konuyla ilgilenmiş ve âlimleri organize etmişlerdir.

Kur'ân konusundaki titizlikten ötürü bazı âlimler ilk dönemde hareke ve noktaya temkinli yaklaşmışlardır. Meselâ İbn Ömer (ö.74/693) ve Katede (ö.117/735) mushafın noktalanmasını kerih görmüştür.¹² Hatta bir kısım insanlar sadece noktasız mushaftan okumuşlardır.¹³ Yine İbrâhim Nehâî'den (ö.96/914) gelen bir habere göre bazıları Kur'ân'a nokta ve taşîri gösteren ع harfinin konmasından, sûre başlangıçlarının çerçevenmesinden hoşlanmazlardı. Bu konuda İbrâhim Nehâî'ye sorulduğunda, "Kur'ân'ı bu tür şeylerden tecrit ediniz" dedi. Bu rivâyetin bir başka varyantında Ebû Hamza diyor ki: "Benim için sûre ve ayetleri şöyle şöyle yazılmış bir mushaf getirildi. İbrâhim Nehâî dedi ki "bu işaretleri yok et. Çünkü İbn Mes'ûd (ö.32/652) bu tür şeylerden hoşlanmaz ve derdi ki: 'Kur'ân'dan olmayan bir şeyi Allah'ın Kitâbına karıştırmayınız'.¹⁴ Bu yüzden sahabenin ve ulemânın bir kısmı başlangıçta, noktalamanın Kur'ân hattının renginden farklı olarak sarı, kırmızı vb. renkte olmasını istemiştir. Bunun sebebi Kur'ân'dan olmayan şeyleri Kur'ân'a sokmamak ve halk tabakalarına bunları anlatabilmektir. Bu doğrultuda bazı rivâyetler de vardır. Bu rivâyetlerin birinde Ebû Bekr Serrâc (ö.316/928), diyor ki Ebî Rezin'e: "Mushafıma şu şu sûre diye yazayım mı" dedim. O da bana: "Korkarım bilmeyen bir kavim gelir de bunları Kur'ân'dan zanneder" dedi.¹⁵ Anlaşıldığına göre başlangıçta bazı sahabe ve tabiin, Kur'ân'a karışır endişesiyle bu tür işaretleri hoş karşılamamış ancak şartlar bu durumu değiştirmiştir.

11 Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, Çev. Nejat Gök, 1. bs. İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004, I,647.

12 Dâni, Ebû Amr Osman b.Said b. Osman, *el-Muhkem fî Nakdi'l-Mesâhif*, thk. Muhammed Hasen İsmail, Dâru'l-Kutubil-İlmiyyi, Beyrût, 2004, s.15.

13 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, II,525.

14 İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, thk. Hamed b. Abdillâh el-Cum'e, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 2004, Fedailu'l-Kur'ân, 58/30708; İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, II,511-12,517; Dâni, *el-Muhkem*, s.16,19.

15 Dâni, *el-Muhkem*, s.19.

Seleften bazılarının bunları kerih görmesinin esas sebebi Kur'ân'a bir helle gelme endişesidir. Bunun yanı sıra mushafa nokta, işâret ve sembollerin konulmasının kerih görülmesinde Hz. Osman mushafına bir kutsiyet atfetmenin de etkisi olmuştur denebilir. Konuyla ilgili olarak Muhammed b. Lütfi Sebbağ da benzer kanaati taşımaktadır. Ona göre Resm-i Osmanî olarak adlandırılan yazı çoğunlukla, Hz. Osman'ın yaptığı bu işin güzel şey olduğuna dair Müslümanların görüş üzere olmalarından dolayı bir kutsallık kazanmıştır.¹⁶ Aslında başta İbn Mes'ûd olmak üzere sahabeden bir kısım âlimlerin bu konuda kaygı taşımaları haksız sayılmaz. Çünkü Kur'ân kutsal bir kitap olması hasebiyle sorgusuz baş göz üstünde tutulduğundan özellikle Arapların dışındaki unsurlarla, sonraki kuşakların mushaftaki bu tür sembolleri onun aslı parçası olarak addetmeleri uzak bir durum değildir. Nitekim konuya dikkat çeken bazı ulûmü'l-Kur'ân yazarları da, zaman içerisinde bir kısım cahillerin mushaftaki süslemelerin nerdeyse Kur'ân'ın bir parçası olduğuna inandıklarını söylemektedir.¹⁷

Olayın bu yönünü düşünen ulemâ bir çözüm olarak hareke ve noktanın metin yazısından farklı bir renkle yazılmasını gündeme getirmiştir. Bu meyanda Hasan Basrî (ö.110/728) Kur'ân'ın kırmızıyla noktalanmasında bir sakınca olmadığını¹⁸ söylerken; konuya daha ihtiyatlı yaklaşan İmâm Mâlik (ö.179/795) ise imâm mushafa nokta konulmasını uygun bulmadığını, küçük çocukların mushaflarına öğretim amaçlı nokta konulmasında ise bir sakınca görmediğini¹⁹ belirtmiştir. Sonraki dönemlerde ünlü İslam bilgini Gazâlî (ö.505/1111) birçok âlimin görüşüne tercüman olarak, Kur'ân yazısını güzelleştirmenin müstehap olduğunu belirtmiştir. Ona göre kırmızı veya başka renklerle nokta ve işâret koymada bir mahzur yoktur. Çünkü bunlar güzelleştirici ve açıklayıcı şeylerdir, okuyucuyu hataya düşmekten ve yanlış okumaktan alıkoyar.²⁰ İşte bu işâretlerin zamanla hoş karşılanması sonucunda mushaflara hareke, nokta, taşîr, hams, sûre başlangıç çerçeveleri, fasılalar ve secavend türü vakf işâretlerinin konulması "Tahsînu-Resmî'l-Osmanî" adıyla anılmış ve bazı kitaplarda bu başlık altında anlatılmıştır.²¹

16 Sebbağ, Muhammed b. Lütfi, *Lemahat fi Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût, 1990, s.125.

17 Subhi Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersaadet, İstanbul, ts., s.98.

18 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Fedâilu'l-Kur'ân, 30821; Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmiddîn*, Dâru Şuab, y.y. ts., I,501.

19 Dâni, *el-Muhkem*, s.16.

20 Gazâlî, *İhyâ*, I,501.

21 Meselâ bkz. Mennâu'l Kattân, *Mebâhis*, s.143.

İlk adımda metnin harekelenmesiyle kendini gösteren mushafın noktalanması daha sonraları Kur'ân'ın bölümlenmesinde de sembol olarak kendine yer edinmiştir. Bu bağlamda âyet fasılları, sûre başlangıç ve bitimleri, taşîr ve hams işaretleri, cüz ve hizb gülleri, secde ayetlerine ilişkin göstergeler vb. mushafın noktalanmasının uzantısı olmuştur. Ayrıca âyet içinde bölümlenme diyebileceğimiz okumada anlamı gözeten çeşitli vakf işaretleri konulmaya başlanmıştır. Kısacası Kur'ân'ın yazısının güzelleşmesi sadece hareke ve noktayla olmamış ve bir kere de gerçekleşmemiş çeşitli aşamalardan geçtikten sonra hicrî üçüncü asrın sonunda güzelliğin zirvesine ulaşmış,²² işin içine sanatkârların da girmesiyle mushafın estetik bir forma bürünmüştür. Özetlemek gerekirse, sonradan çıkan ve günümüze kadar gelen hareke ve diğer işaretler, Arapça'ya diğer lisânların karışmasından sonra Allahın Kitâbını tahrif ve değişiklikten korumak amacıyla konulmuştur. Bunlar resmi mushafa dâhil değildir. Sadece düzgün konuşmak için bir müsaadedir.²³

Kur'ân'ın Bölümlenmesi

Kur'ân'ın ilk bölümlenmesi Cenabı Hak tarafından âyetlerin peyderpey indirilmesiyle olmuştur. Buna göre Kur'ân'ın en küçük bölümlenmesi âyetlerdir. İkinci bir bölümlenme ise âyetlerin oluşturduğu sûrelerdir. Bu bölümlenme daha sonra "Hâmimler" ve "Mesebbihât" gibi sûre gruplandırılmaları sûretinde de olmuştur. Bölümlenmelerin bir kısmı çeşitli harf ve sembollerle de belirgin hale getirilmiştir. Ancak bir kısım bölümlenmeler ise daha çok matematiksel bir hesapla yapıldığından dolayı bunlar için semboller kullanılmamıştır. Bu tür bölümlenmeler zaman içerisinde geliştirilmiş olsa da daha yalın haliyle Hz. Peygamber ve sahabe tarafından kendilerince yapmış oldukları taksimattan da mühlhemdirler. Nitekim Amr b. Danî'nin (ö.444/1052) dediğine göre bize ulaşan haberlerin hepsi, taşîr, hams yapılması, sûre başlangıçlarının ve âyetlerin başladığı yerlerin gösterilmesi sahabenin yaptığı işlerdendir. Onları buna sevk eden ise içtihatları olmuştur.²⁴

Esasen Kur'ân'ın çeşitli taşîr, cüz, vb şeylere ayrılması detay şeyler olup, Kur'ân tilâvetine verilen önemden kaynaklanan ve Kur'ân'la vakit geçirmek için çeşitli şahısların şahsî uygulamalarıyla da alakalıdır. Bu birazda merak ürünü ve Kur'ân'a verilen değer bir başka biçimde tezahürü sayılabilir. Örneğin Kur'ân'ın bütün harflerinin sayılması vb. şeyler bu türdendir. Ancak bazı oryantalistler Kur'ân'ın bölümlenip bir takım işaretlerle gösterilmesi olayını farklı açıdan değerlendirmiştir. Söz gelimi A. Grohmann (1887-1977) gibi

22 İbrâhim, *Buhûsun*, s.56.

23 Şaban Muhammed İsmail, *Resmü'l-Mushaf ve Zabtuhu*, Dâru'l-İslâm, y.y. ts., s.104.

24 Kurtubî, *el-Câmi'*, I,103.

bir kısım Oryantalistler mushaftaki sûre ve âyet fasıllarının işaretlenmesinin Yunan veya Süryanî yazmalarından alındığını iddia etmiştir. Oryantalistlerin nasıl olup da açıkça Müslümanların her bir başarısını -bir âyeti diğerinden bir noktayla ayırmayı bile- başka kültürlere atfettiğini tespit etmek hem sinir bozucu hem de eğlendiricidir.²⁵

Kur'ân'ın çeşitli parçalara ayrılma uygulamasının kolaylık dini olan İslam'ın, âlimlerce Kur'ân üzerinde yapılan bir tatbiki olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Müteahhirin âlimler, gayretlerini canlı tutmak, Kur'ân'ı ezberlemek özellikle Ramazan ayında onunla ibadet etmek için ayetleri numaralandırmışlar ve cüzlere ayırmışlardır. Zira Müslümanların çoğusu terâvih namazında onu hatmediyorlardı.²⁶ Ayrıca şunu söylemek gerekir ki okuyucu bir sûre ya da cüzü bitirdiğinde kitap uzayıp gitse de yeniden okuma konusunda, birkaç mil kat edip de soluklanan ve böylece gayretini yenileyen yolcu gibi daha gayretli ve iştiyaklı olur. İşte bu yüzden Kur'ân cüzlere, hizplere, dörderli, beşerli, onarlı bölümlere ayrılmış²⁷ ve okuyucunun motive edilmesi hedeflenmiştir.

Fakat bu bölümlenmelerin çeşitli farklılıklar taşıdığı da gözükmektedir. Çünkü âlimlerin bir kısmı mushafı otuz kısma ayırmış, her bir kısma cüz adını vermişlerdir. Her cüzü dörtte birlik sekize, sonra cüzü iki hizibe, her hizibi dörtte birlik dörde ve her dörtte birliği de yirmiye ayırmışlardır. Bu usûl doğuda uygulanmış Batıda ise bu usûlden farklı, kendi içtihad ve maksatlarına göre ayrı bir taksim yapılmıştır.²⁸

Şimdi bu bölümlenmelere değinelim.

1. Âyetler Bağlamında Bölümlenme

Âyetler Hz. Peygamber'in direktifleriyle gösterilen yerlere yazılmıştır. Âyetlerin sayısı hakkında farklı görüşler vardır. Fakat bu görüşler âyetlerin diziminin tevkifi olmadığını göstermez. Çünkü âyetlerin başlangıç ve bitiş yerleri Hz. Peygamber'in o âyetleri okurken durması ve geçmesiyle biliniyordu. Meselâ Hz. Peygamber "bismillahirrahmânirrahîm" deyip duruyordu. "Elhadülillahi rabbil âlemîn" deyip duruyordu. "Errahmânirrahîm" deyip duruyordu.²⁹ Böylece âyetler müstakil biçimde tespit edilmiş oluyordu.

25 Azamî, Muhammed Mustafa, *Kur'ân Tarihi*, çev. Ömer Türker vd. İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.143, 51. dipnot.

26 İsmail, *Resmu'l-Mushaf*, s. 90.

27 Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman, *Dirasatun fi Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyâd, 1999, s.113.

28 İsmail, *Resmu'l-Mushaf*, s.90vd.

29 Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1988, I,426 vd; Suyûtî, *el-Itkân*, I,189.

Bazı iddialara göre âyetlerin mushaf üzerinde birbirinden ayırt edilmesi ilk önce noktayla ifade edilmiştir. Nokta, hicrî birinci asrın ikinci yarısında, yazıda üzerinde ittifak edilen sembollerin arasını temyiz etmek için kullanılmıştır. Ne var ki Arap yazısı bu aşamada kısa hareketleri göstermek için herhangi bir çaba ortaya koymamıştır.³⁰ Daha sonra âyetlerin birbirinden ayrılması “fasıla” diye adlandırılmıştır. Âyetlerin içerisinde ise manâyı bozmayacak şekilde okumayı kolaylaştırmak gayesiyle “vakf işâretleri” konulmuştur.

1.1.Fasıla

Fasıla cümle sonundaki noktaya benzetilebilir. Zaten ilk önce bu durum âyetlerin başına üç nokta konulmak sûretiyle yapılmıştır.³¹ Fasıla kendinden sonrakini ayıran sözdür. Fasıla bazen âyetin başında olur bazen de olmaz. Fasıla, kesilen hitabın sonunda yer alır. Orada ifadeyi diğerinden ayırdığı için “fasıla” adı verilmiştir.³² Bir başka tanıma göre, âyetlerin son kelimesine, kendinden sonra gelen âyeti evvelkinden ayırdığı için fasıla (çoğulu favâsil) denmiştir. Bu kelimenin son harfine ise “harfu’l-fasıla” tabir olunur.³³ Zerkeşî’ye (ö.794/1391) göre fasıla kelimesinin Fussilet Sûresinde geçen “âyetleri iyice açıklanmış bir Kitâb” (41/Fussilet,3) âyetiyle bir münâsebeti vardır.³⁴ Zira fusiilet kelimesi de “belirgin kılma” anlamını havidir. Kısacası âyetlerin birbirinden ayrıldığı yer fasıla olarak adlandırılır. Bunlar âyetler arası duraklardır.

Mushaflarda âyetlerin birbirinden ayrılması ve bunların çeşitli sembollerle gösterilmesi çeşitli merhalelerden geçmiştir. Denildiğine göre Hz. Osman mushafı, âyet fasıllarını da içermiyordu. Hicrî ilk yüzyıldan kalma bazı mushaflar incelendiğinde âyet fasıllarının noktalarla oluşan sütunlar şeklinde, dört yatay nokta şeklinde ve üçgen biçiminde gösterildiği anlaşılmaktadır. Hicrî ikinci asırdan kalma mushaflarda her onuncu âyet için özel bir işâret konmuş, hicrî üçüncü asırdan kalma mushaflarda ise her beşinci âyet için altın bir damla şeklinde bir işâret konmuş onuncu âyet ise başka bir işâretle gösterilmiş diğer bütün âyetler bir üçgen düzenlemesi ile ayrılmıştır.³⁵ Daha sonraki zamanlarda bazıları âyetlerin başına o âyetin sûrenin kaçınıcı ayeti olduğunu gösteren rakamla ya da rakamsız semboller yazmışlar, bazıları da sûre

30 Hemed, Ğanim Kaddûrî, *Resmu’l-Mushaf*, Bağdat, 1982, s.89.

31 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu’l-Mesâbih*, II,529; Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu Fedâilil-Kur’ân*, Dâru İbn Kesir, Dımeşk, ts., s.395.

32 Mennâu’l Kattân, *Mebâhis*, s.145.

33 Okıç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.48; Cerrahoğlu, İsmail *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s.55.

34 Zerkeşî, *el-Burhân*, I,85.

35 Bkz. Azamî, *Kur’ân Tarihi*, s.155-57.

başlangıçlarına o sûrenin ismini ayetlerinin Mekkî mi Medenî mi vb şeyleri yazmışlardır.³⁶ Böylece âyetlerin önüne veya sonuna noktalar veya dairevî işâretler koyma uygulaması onların sayılarının tespiti sonucunu doğurmuştur. Zamanla sûrelerin içerdiği âyet sayılarını tespit de Kur'ân ilimlerinden bir ilim haline gelmiştir.³⁷ Bugün ülkemizde basılan mushaflar da genel itibariyle âyet fasılalarında âyet numarası yer almaktadır. Bu da yine Kur'ân tilâveti ve âyet öğrenmeyle ilgili bir kolaylık olarak değerlendirilebilir.

Bir başka mülahazaya göre âyetlerin sonundaki duraklar daire içinde meyilli çizgiler şeklinde yazılırdı. Hatta satır sonlarında böyle meyilli çizgilere çok sonraki tarihlerde diğer yazılarda da rastlanır. Daha sonraları âyetin sonunu göstermek için yalnız daire yapılmaya başlanmıştır. Ancak bu daireler beşinci ayeti göstermek için üst kısmı yukarı doğru sivri bir uç halini alır. Onuncu ayeti göstermek için süslü bir daire yapılırdı. Bazen dairenin içine rakam ve daha sonraları harfle on yazılı bir murabba konur. Bu murabbain mushafın metni-ne değil de kenarına konulduğu da vardır. Altıncı asırdan sonra bu tarz kayboluyor. Orta zamanlara ait mushaflarda âyetlerin sonları daireler yahut güllerle işâret olunuyor, içi süslü duraklar yapılıyor. Süslü başlıklar, kenarlarında hizib, cüz, aşır işâretleri yapılıyor.³⁸ O halde fasılalarda âyetlerin rakamla belirtilmesi hicrî altıncı asırdan yani miladî on üçüncü yüzyıldan önce kullanılan bir tarzıdır. Fakat âyetlerin rakamla gösterilmesinin Oryantalistlerin Kur'ân çalışmaları sonucunda XIX. yüzyılda ortaya çıktığı ve bu işi onların yaptığı da iddia edilmektedir. Bazı araştırmacılara göre, âyet numaraları Kur'an'a kolaylık olsun diye yirminci yüzyılın başlarında konulmuştur. Bu durum el-yazması mushaflar incelendiğinde gayet net olarak ortaya çıkmaktadır.³⁹ İşin doğrusu kaynaklarda âyetlerin rakamla gösterilme durumu, "daha sonraki asırlarda rakamla gösterilmeye başlandı" şeklindeki yuvarlak ifadelerle muğlâk bırakılmaktadır. Bununla birlikte âyetlerin rakamla numaralandırılmasının erken dönemlerde Müslüman âlimlerin çalışmasının bir neticesi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü meselâ İbn Ebî Dâvud'un (ö.316/928) *Kitâbu'l-Mesâhif* adlı kitâbına baktığımızda, Kur'ân'ın üçte birliğinin ilk kısmı Berâe'nin doksan birinci ayeti (ihdâ ve tisi'ne âyeten min Berâe), Kur'ân'ın ikinci üçte birliği Ankebût kırk altıncı âyet (sittetun ve erbeine âyeten min Sûreti'l-Ankebût)⁴⁰ şeklinde ifade edilirken; İbnu'l-Cevzi'nin (ö.597/1200) *Fünûnu'l-Efnân* adlı

36 Zerkânî, *Menâbil*, I,334.

37 Okumuş, Mesut, "Kur'ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler" *Hitt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2010, IX, 17, s.30.

38 Keskiöglü, Osman, *Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s.156.

39 Çelik, Ahmet, *Tarihî Süreçte Batını ve İşâri Yorum*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2008, s.54.

40 İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, II, 484.

kitâbında da doğrudan, Ankebût kırk beşinci âyet (hamsün ve erbaine) veya Saffat yüz kırk dördüncü âyet (mietu ve erbeu ve erbeine) gibi âyet numarası verilmektedir.⁴¹ Bu da âyet numaralandırmanın iddia edildiği gibi oryantalistlerin çalışmasının bir sonucu olmadığını gösterir. Hatta İbn Abbas'tan (ö.68/687) gelen bir rivâyete göre âyetlerin rakamlandırılması Hz. Cebrail'in emriyle yapılmış bir uygulamadır. Zira Hz. Peygamber'e son âyet olan "*Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının*" (2.Bakara, 281) ayeti nazil olduğunda Hz. Cebrail, Hz. Peygamber'e: "Ey Muhammed bu ayeti Bakara Sûresi'nin iki yüz sekseninci âyetinin başına koy" demiştir.⁴²

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere fasılaların vaz edilmesi belli aşamalar kaydetmiştir. Aslında bu durum hayatın doğal yasasıdır. Hiçbir şey birdenbire olgunluğa erişemez. Dolayısıyla fasıla dediğimiz âyet sonlarındaki bu duraklar, Hz. Peygamber'in kiraatı esnasında belirginleşmiş daha sonra mushaflarda âlim ve sanatkarlar tarafından farklı tiplerde gösterilmiş ve zaman içerisinde yerleşik hale gelmiştir. Konuyu tezyin bağlamında ele aldığımızda en çok karşılaştığımız duraklar; şeşhane durak (altıgen nokta), mücevher durak (geçmeli nokta), helezon durak ve pençhane durak çeşitleridir. Tarihte bir mushafta bulunan altı binden fazla durak şeklini, bir daha tekrarlamayacak kadar buluş kabiliyetine sahip tezhip ustaları yetiştirilmiştir. IX.-X. Yüzyıla ait mushaflarda âyet sonları, tezyini durak yerine üçgen meydana getiren kırmızı renk veya altınla yapılmış noktalar topluluğu ile gösterilmiştir.⁴³

1.2. Vakf İşâretleri

Bu işâretler, âyet içi bölümlemelerdir ve manâ gözetilerek konmuştur. Amacı yanlışların önüne geçmektir. Nitekim bu alanın öncü isimlerinden olan Enbarî'nin (ö.328/940) yazdığına göre İbn Ömer lahn yapan oğlunu dövüyordu. Ebû'l-Aliye (ö.90/709) ise, "İbn Abbas, bize lahnı da öğretiyordu" demiştir.⁴⁴ Bu yüzden bir kısım âlimler, okuyucunun Kur'ân ayetlerinin manâsını anlamada ve anlamlarını düşünmede kendisine yardımcı olsun diye vakf ve vasl işâretlerini koymuşlardır. Vakf, anlam tamamlandığında yapılan durma, vasl ise kendisiyle manânın tamamlanmadığı, anlam ve düşünme üze-

41 Bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân Ali b. Muhammed, *Fünûnu'l-Efnân fi Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmî, Beyrût, 1987, s. 254.

42 el-Buğâ, Mustafa Dib, vd., *el-Vâzıh fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk, 1998, s.78.

43 Derman, Çiçek, "Tarihimizde Mushafların Bezenmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara,2010, XLVI, 4,s.140.

44 Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım b. Beşşar, *Kitâbu İzâbil-Vakf ve'l-İbtida*, thk. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazan, Dimeşk, 1971, I, 25vd.

rinde büyük etkisi olan geçiştir.⁴⁵ Enbarî'ye göre okuyucunun Vakf-ı Tam'ı, tam vakıf olmayan Vakf-ı Kâfi'yi ve ne tam ne de kâfi vakf olmayan Vakf-ı Kabih'i bilmesi gerekir.⁴⁶ Vakf-ı Tam, kendisinden sonraki ifadeyle herhangi bir bağlantısı olmayan ve orada durmanın, ardından gelen kelimadan da başlamanın güzel olduğu yerdir. Bunlar genel itibariyle âyet başlarında olur. Vakf-ı Kâfi kendisinden sonrası ile anlamca ilgisi olan vakıftır. Vakf-ı Kabih ise vakıf yapıldığında kendisinden murâdın anlaşılmadığı vakıf⁴⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Enbarî'nin geliştirdiği vakf işâretlerini Muhammed b. Tayfur es-Secavendî (ö.560/1165) en olgun haline getirmiş, böylece bu işâretler "secavend" adıyla terminolojiye girmiştir. Secavendî kendi usûlüne göre Kur'ân'ı Fatihâ'dan Nâs'a kadar tamamen vakf işâretleri ile göstermiştir.⁴⁸

Secavendî, kabulü mümkün olan vakıfları beş kısma ayırmış ve bunları birer kısaltma ile göstermek için de her birine bir harf tayin etmiştir. 1- Vakf-ı Lazım م 2- Vakf-ı Mutlak ط 3-Vakf-ı Caiz ج 4- Vakf-ı Mücevvez ز 5-Vakf-ı Murahhas ص. Onun usûlü biraz geliştirilmiş olarak, çok sürmeden umum tarafından kabul edilmiştir. Kur'ân'ın es-Secavendî'den sonraki şark nüshalarında (Mağrib nüshaları hariç) onun usûlüne uyan veya hiç değilse ona bağlı olan işâretler kullanılmaktadır.⁴⁹ Ancak bu işâretlerin kullanılmasında ülkelere göre farklılıkların bulunduğu görülmekte olup Türkiye'de basılan mushaflarda özellikle vakf işâretleri ayrıntılı biçimde uygulanırken Mısır'da basılan mushaflarda vakf yerleri için daha az sayıda rumuz kullanılmış, diğerleri için de değişik işâretler tercih edilmiştir. 1984 yılından bu yana Medine'de basımı sürdürülen mushaflarda rumuz çeşitlemesi açısından Mısır uygulamasının benimsendiği görülmekteyse de, vakıf yerleri için daha az sayıda rumuz kullanılmıştır. Secde yerlerine işâret için değişik uygulamalar yapılmaktadır.⁵⁰ Çünkü neticede vakf işâretleri âlimlerin içtihadî uygulamalarına dayanmaktadır. Anlamı esas alan bu duraklar aynı zamanda anlayarak okumaya verilen değer bir göstergesidir. Zaten sahabe'nin itibar ettiği kiraat da budur. Çünkü Ebû Vail Şakîk b. Seleme'nin (ö.83/702) naklettiği bilgiye göre Abdullah'a (İbn Mes'ûd) altınla süslenmiş bir mushaf getirilmişti. İbn Mes'ûd da: "Mushafı süsleyecek en güzel şey, onu hakkıyla okumaktır" dedi.⁵¹

45 İsmail, *Resmü'l-Mushaf ve Zabtuhu*, s.91.

46 Enbarî, *Kitâbu İzâhi'l-Vakf ve'l İbtida*, I,108.

47 Zerkeşi, *el-Burbân*, I,427-429.

48 Bkz. Secâvîndî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Tayfur, *İlelül-Vukûf*, thk. Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Idi, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2006, I-II-III,173-1185.

49 Paret, Rudi, "Secavendî", *İslâm Ansiklopedisi* (İA), 1980, X,301vd.

50 Maşalı, Mehmet Emin, "Mushaf", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI,245.

51 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Fedailü'l-Kur'ân, 54/30740.

2. Sûreler Bağlamında Bölümleme

Kur'ân 114 sûreden meydana gelmektedir. Zeyd b. Sâbit'in, Hz. Ebû Bekr Sıddık ve Hz. Osman Zinnureyn döneminde telif ettiği Kur'ân'da, içinde Fatıha, Tevbe ve Muavvizeteynin de yer aldığı yüz on dört sûre vardı. Bugün elimizdeki Kur'ân, ehli Kible'nin ittifak ettiği bu Kur'ân'dır⁵² ve Fatıha Sûresi ile başlayıp Nâs Sûresi ile sona ermektedir.

Sûreler deyince akla gelen ilk hususlardan birisi onların tertibidir. Genel itibariyle sûrelerin tertibi konusunda üç görüş ileri sürülmüştür.

Birincisi: Sûreler Cebrail'in Hz. Peygamber'e Rabbinden bildirdiği üzere redir ki tevkifidir.

İkincisi: Sûrelerin tertibi sahabenin içtihadına dayanmaktadır.

Üçüncüsü: Sûrelerin tertibinin bir kısmı tevkifi bir kısmı da sahabe içtihadına dayalıdır.⁵³ Bazı âlimler ise bugünkü sûrelerin tertibinin, Zeyd b. Sâbit ve Hz. Osman'ın Zeyd b. Sâbit'le birlikte görevlendirdiği kişilerden alındığını, ancak sûre içindeki âyetlerin tertibinin, sûre başlarına bismelenin konulmasının ve Berâe Sûresi'nin başında bismelenin terk edilmesinin ise Hz. Peygamber'in emriyle gerçekleştiğini⁵⁴ söylemişlerdir. Buna göre sûrelerin tertibi içtihadî, âyetlerin tertibi ise tevkifi olmaktadır. Fakat âlimlerin ekseriyeti hem sûre diziminin hem de âyet diziminin tevkifi olduğu kanaatindedir.

Sûrelerin birbirinden ayrıldığını gösteren alametlerin konulmasını kerih gören âlimler çıkmıştır. Hatta bazı âlimler bunu bidat olarak da nitelendirmiştir. Bu hususta İbn Cüreyc (ö. 150/767) diyor ki Ata'ya (ö.114/732): “Şu sûrenin sonudur, bu sûrede şu şu âyetler vardır diye yazılır mı?” diye sordum. Böyle yapmaktan nehyetti ve “bu bidattir” dedi.⁵⁵ Bir başka rivâyete göre de Mücahid (ö.103/721) taşîr yapılmasını ve ayrıntıya girip “Bakara Sûresi” veya “içinde Bakaranın zikredildiği sûre” şeklinde yazılmasını mekrûh görmüştür.⁵⁶ Bunun sebebi de Hz. Osman mushafında bu kabil şeylerin olmamasıydı. Başka bir anlatıda Zebrekân diyor ki Ebû Rezin'e dedim ki: “Yanımda bir mushaf var onun sonlarını altınla süslemek ve her sûrenin başına şu şu sûre diye yazmak istiyorum”. Ebû Rezin de bana: “Kur'ân'a az ya da çok dünyalık bir şey ekleme” dedi.⁵⁷

52 İbnu'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*, s.234.

53 İbrâhim, *Buhûsun*, s.58.

54 İbn Atiyye, *el-Muharrer*, I,49 vd.

55 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, II,513.

56 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Fedâilu'l-Kur'ân, 56/30748.

57 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Fedâilu'l-Kur'ân, 56/30751.

Aslında sûrelerin birbirinden ayrıldığını gösteren besmele ve hurûf-ı mukattaa gibi unsurlar mevcuttu. Belki de sûre çerçevelerini ve onların içine sûre isimlerinin yazılmasını kerih gören âlimler bu sebebe binaen bu tür şeyleri bidat olarak addetmişlerdir. Çünkü her ne kadar Hz. Osman mushafı sûre fasıllarını içermese de, her sûrenin başlangıcı genellikle küçük bir açıklık ile öncelene *bismillahirrahmânirrahîm* ifadesinden kolayca ayırt edilebiliyordu.⁵⁸ Ayrıca İkrime'den (ö.105/723) gelen nakle göre Hâmim, Elif-lam-mim gibi hurûf-ı mukattaa önceki sûrenin bittiğini işâret ediyordu.⁵⁹ Dolayısıyla "sûreleri birbirinden tefrik edecek başka alametlere gerek yoktur" diye düşünülmesi mümkündür.

Sûrelerin müstakil vaziyette oluşumunun yanı sıra, sûreleri gruplama biçiminde bir bölümlenme daha vardır. Sahabe, Kur'ân'ı sûreler bağlamında bölümlerken Hz. Peygamber'in sözlerinden yola çıkmış ve sûreleri dört gruba ayırmıştır. Bunlar: Yedi uzun (es-Seb'u't-Tivâl), Miûn, Mesânî ve Mufassal'dır.⁶⁰ Bu bölümlenme merfu' bir hadise dayanmaktadır. Rivâyete göre Hz. Peygamber buyurmuştur ki: "*Bana Tevrat'a mukabil es-Seb'u't-Tivâl, Zebûr'a mukabil Miûn, İncil'e mukabil Mesânî verilmiştir. Mufassallarla da üstün kıldım.*"⁶¹ Şimdi bu tarz bölümlenmeyi inceleyelim.

2.1. es-Seb'u't-Tivâl

"Yedi uzun" anlamına gelen bu tabir, Bakara, Al-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Yunus Sûrelerini içerir. İbn Abbas'a göre bunların yedinci si Yunus değil Enfâl ve Berâe'dir. Bunlara es-Seb'u't-Tivâl denmesinin sebebi Kur'ân'ın diğer sûrelerine göre uzun olmasından dolayıdır.⁶² Konuyla ilgili İbn Abbas'tan gelen bir rivâyet vardır. İbn Abbas diyor ki, Osman b. Affan'a "Enfâl Sûresi Mesânî, Berâe Sûresi ise Miûn olduğu halde bu ikisini birleştirip aralarına besmele yazmayıp es-Seb'u't-Tivâl olarak yazmaya sizi sevk eden sebep nedir?" diye sordum. O da bana dedi ki "Hz. Peygamber'e herhangi bir âyet indiğinde yanındaki yazıcıları çağırır ve "bu ayeti şu şu ifadelerin olduğu sûreye yazınız" derdi. Ona âyetler inmeye devam ediyordu. Bu yüzden bu ayetleri şu şu ifadelerin geçtiği sûreye yazınız" diyordu. Enfâl Kur'ân'ın

58 Azamî, *Kur'ân Tarihi*, s.153.

59 Zencânî, *Târihu'l-Kur'ân*, s.94.

60 Dehlevî, Veliyullah Ahmed b. Abdurrahim, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Arapçaya çev. Selman Hüseyin en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût, 1987, s.86.

61 Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Tevîli-Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr Beyrût, 1999, I,68; Zerkeşî, *el-Burhân*, I,307; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Fedâilu'l-Kur'ân, 64/30778.

62 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I,69-70; Zerkeşî, *el-Burhân*, I,307vd.; Ceremî, İbrâhim Muhammed, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 2001, s.244.

ilk inenlerinden, Berae ise son inenlerindendi. Her iki sûrenin iniş hikâyesi de birbirine benziyordu. Hz. Peygamber vefat etti. Ancak Berâe Sûresi'nin Enfâl Sûresi'nden olduğuna dair bize herhangi bir açıklama da yapmadı. Ben de Berâe Sûresi'nin Enfâl Sûresi'nden olduğunu zannettim. Bundan dolayı ikisini birleştirdim araya da besmele yazmadım" dedi.⁶³ Bu diyalogtan anladığımızı göre sahabe arasında es-Seb'u't-Tıvâl, Miûn, Mesânî ve Mufassal kavramlarının ne anlama geldiği biliniyordu. Çünkü İbn Abbas, Enfâl Sûresi'nin Mesânî, Berâe Sûresi'nin ise Miûn grubuna girdiğini beyan etmektedir.

2.2. Miûn

Söylendiğine göre Miûn, âyet sayısı yüz ya da yüzden biraz çok veya biraz noksan olan sûrelerden oluşmaktadır.⁶⁴ Miûn zaten Arapça'da "yüzlükler" anlamına gelmektedir. Görüldüğü üzere bu bölümlenme de sayısal bir yapı hüviyetindedir. Bir görüşe göre Miûn sûreler, Tevbe, Nahl, Hûd, Yûsuf, Kehf, İsrâ, Enbiyâ, Tâhâ, Müminûn, Şuarâ ve Sâffât Sûrelerinden⁶⁵ oluşmaktadır.

2.3. Mesânî

Mesânî, Kur'ân'da geçen bir kelimedir. İbn Abbas "andolsun ki, sana Sebu'l-Mesânî'yi verdik" (15.Hicr, 44) âyetinde kastedilen Sebu'l-Mesânî'nin Fatiha olduğunu söylemektedir. İbn Abbas'a "Fatiha'nın yedinci âyeti hangisi" diye sorulunca "besmeledir" demiştir.⁶⁶ Yine Ebû Hureyre'den (ö.59/678) gelen nakle göre Hz. Peygamber buyurdu ki: "Fatiha ümmü'l-Kur'ân, Sebu'l-Mesânî ve Kur'ân-ı Azîmdir."⁶⁷ Bir ulûmu'l-Kur'ân kavramı olarak Mesânî, âyet sayısı yüzden az olan sûreler için kullanılmaktadır. Ne var ki siyakı itibariyle Mesânî'den olan iki ya da üç sûre Miûn'a dâhil edilmiştir.⁶⁸ Bu durum konunun esnekliğini göstermekle beraber, Mesânî başlığı altında zikredilebilecek sûrelerin, Ahzâb Sûresi'nin başından Kâf Sûresi'ne kadar olan sûreler⁶⁹ olduğu söylenmiştir. Fakat Ahzâb Sûresi'nin başından Kâf Sûresi'ne kadar olan sûreler içerisinde Sâffât ve Zümer Sûreleri gibi Miûn sûre kriterine daha çok uyan sûreler de bulunmaktadır. Bazı âlimlere göre Mesânî sûre grubunda Ahzâb, Hac, Kasas, Tâsîn, Neml, Nûr, Enfâl, Meryem, Ankebût, Rûm, Yâsin, Fur-

63 Nesâî, Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 2001, Fedâilu'l-Kur'ân,13, (7953).

64 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I,70; Zerkeşî, *el-Burhân*, I,308; Mennâu'l Kattân, *Mebâhis*, s.138.

65 Keskiöglü, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s.128.

66 Neysaburî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek alâ's-Sahibeyn*, Kâhire, 1998, I, Fedâilu'l-Kur'ân, 2074.

67 Neysaburî, *el-Müstedrek*, I, Fedâilu'l-Kur'ân, 2103.

68 Dehlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, s. 86.

69 Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, s.244.

kân, Hicr, Ra'd, Sebe, Melâike, İbrâhim, Sâd, Muhammed, Lokmân, Zümer, Hâmimler, Mümtehine, Fetih, Haşr, Tenzîl, Secde, Talak, Nûn ve Hucurât Sûreleri⁷⁰ yer almaktadır.

2.4. Mufassal

Uzunluklarına göre tasnif edilen diğer sûre grubu mufassallardır. Bunlar araları sık sık besmeleyle ayrılan sûrelerdir. Bu sûrelere, araları besmeleyle çokça ayrılmasından dolayı⁷¹ ya da içinde mensuhu az olduğu için mufassal denmiştir. Mufassal Sûreler Nâs Sûresi ile sona erer. Ancak hangi sûreyle başladığı hakkında on iki tane görüş belirtilmiştir. Buna göre Câsiye, Kıtâl (Muhammed), Hucurât, Kâf, Sâffât, Saf, Tebâreke (Mülk), Fetih, Rahmân, Dehr, Sebbehe veya Duhâ Sûrelerinden başlamaktadır. Fakat âlimlere göre doğrusu evvelinin Kâf Sûresi olmasıdır. Nitekim Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Ebû Davud (ö.275/888) ve İbn Mace'den (ö.273/886) gelen rivâyete göre ashap Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'ân'ı üç, beş, yedi, dokuz on bir ve on üçe ayırmışlardı. Mufassal hizip ise Kâf Sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadardı.⁷² Mufassallar da kendi arasında üçe taksim edilmiştir. Bunlar tıvâl, avsat ve kı-sârdir. Tıvâl, Kâf ya da Hucurât Sûresi'nden Nebe ya da Burûc Sûresi'ne kadar olanlardır. Avsat Nebe ya da Burûc Sûresi'nden Duhâ veya Beyyine Sûresi'ne kadar olan sûrelerdir. Kısâr ise Duhâ veya Beyyine Sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadar olan sûrelerdir.⁷³

3. Sûre İçinde Bölünme

Sûre içerisinde en bilindik bölünme âyetlerin kendileridir. Zaten sûreyi meydana getiren âyetlerin toplamıdır. Bunun dışında beşerli (hams), onarlı (taşîr) âyet gruplarıyla bölümlenmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu tür bölümlenmenin ülkemizde en bilindik şekli aşr-ı şeriflerdir.

3.1. Hams

Sûre içerisinde âyetlerin beşerli biçimde ayrılmasına "hams" denmektedir. Litaretürdeki adı "*Tahmîsu'l-Kur'ân*"dır. Kanaatimizce bu uygulamanın ilham kaynağı âyetlerin iniş biçimiyle ilgilidir. Meselâ ilk inen âyet grubunda (96.*Alak*, 1-5) beş âyet yer almaktadır. Genellikle Kur'ân âyetleri beşerli ve onarlı âyetler halinde inmiştir ki⁷⁴ bu da daha sonraları mushaf'taki beşer ve

70 Keskiöglü, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s.128.

71 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I,71; Mennâu'l Kattân, *Mebâhis*, s.139.

72 Zerkeşi, *el-Burhân*, I,308-316.

73 Mennâu'l Kattân, *Mebâhis*, s.139.

74 Bkz. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. Zaman, İstanbul, ts., IX,319.

onar âyet bölünmesinin bir nevi temeli sayılabilir. İşaretlerin geliştirilmesinden sonra her beş âyetin sonu ح harfiyle gösterilmiş tarihsel süreçte çeşitli motiflerle de işlenmiştir. Söz gelimi XIV. asır mushaflarında, sıklıkla altın zemine münhani motifiyle işlenen ve içine Kufî hatla “hamse” ibaresi yazılan hamse gülleri vardır. XVII. yüzyıldan itibaren mushaflarda görülmeyen hamse güllerine günümüz matbu mushaflarında da rastlanmamaktadır.⁷⁵

3.2. Taşîr

Sûre içinde her on ayette bir işâret konularak yapılan bölümlenmeye “taşîr” denmektedir. Bunun Kur’ân ilimlerindeki orijinal ismi “*Avâşiru’l-Kur’ân*”dır. Bazı tarihçilere göre Kur’ân’ın taşîrinin konulmasını Abbasî halifesi Me’mûn yaptırmıştır. Bu işi ilk kez Haccâc’ın yaptırdığı da söylenmiştir.⁷⁶ Ancak çağdaş bazı araştırmacılara göre taşîrle ilgili ilk denemeler daha sahâbîler hayatta iken başlamıştır. Bu uygulamanın Abbasî Halifesi Me’mûn’un veya Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî’nin emriyle yapılması ise işin resmiyet kazanma safhası ile ilgilidir.⁷⁷ Bir kısım âlimlerin dediğine göre, Kur’ân’la iştigal eden insanların bazıları bir sûre içindeki her beş âyetin sonuna “hams” kelimesini, her on âyetin sonuna da “aşr” kelimesini yazdılar. Sûre bitinceye kadar her beş ayette “hams” her on ayette “aşr” yazmayı sürdürdüler. Bazıları ise “hams” kelimesinin yerine bu kelimenin baş harfi olan ح harfini, “aşr” kelimesinin yerine de bu kelimenin ilk harfi olan ع harfini yazdılar.⁷⁸ Ancak daha önce belirttiğimiz gibi Kur’ân’la iştigal edip de bu tarz şeyleri hoş görmeyen insanlar da vardı. Örneğin İbn Me’sûd, Mücahid, Ata, Ebû’l-Aliye mushafta taşîr yapılmasını hoş görmezdi. Bu yüzden onu siler, kazırdı. Mücahid’den gelen habere göre o mushafın taşîrini ve içine hoş kokulu şey konmasından hoşlanmazdı. İmam Mâlik ise mushafta kırmızı ve diğer renklerle taşîr konulmasını sevmez ancak bunun mürekkeple yapılmasında ise bir sakınca görmezdi.⁷⁹ Ayrıca İmam Mâlik içinde ق ve ك sembolleriyle gösterilen sûre başlangıçlarını ve taşîrleri de hoş karşılamamıştır.⁸⁰

Biz taşîr uygulamasının Hz. Peygamber’in Kur’ân okumaya yönelik bazı tavsiyeleriyle alakalı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Hz. Peygamber bazı hadislerinde çeşitli sûrelerin baş ya da son taraflarından on âyet okunması ile ilgili tavsiyelerde bulunmuştur. Meselâ Ebû Derdâdan (ö.32/652) gelen rivâyete

75 Derman, “Tarihimizde Mushafların Bezenmesi”, s. 141.

76 İbn Atiyye, *el-Muharrer*, I,50; Kurtubî, *el-Câmi*, I,102.

77 Eroğlu, Muhammed, “Aşr-ı Şerif”, *DİA*, İstanbul 1991, IV,24.

78 Zerkânî, *Menâhil*, I, 334.

79 Dâni, *el-Muhkem*, s.18; Kurtubî, *el-Câmi*, I,102.

80 Dâni, *el-Muhkem*, s. 19.

göre Hz. Peygamber buyurmuştur ki: “Her kim Kehf Sûresi’nden on âyet okursa deccâlin fitnesinden korunmuş olur.”⁸¹ Ebû Hureyre’den gelen rivâyete göre ise Hz. Peygamber: “Kim her gece on âyet okursa gafillerden yazılmaz” buyurmuştur.⁸² Bir başka rivâyette Hz. Peygamber’in bir öğretim metodu olarak âyetleri onarlı şekilde ayırdığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Abdullah b. Mes’ûd diyor ki: “Biz Resûlullah’tan on âyet öğreniyor ve bu âyetlerde bulunanı iyice bellemeden daha sonra inen diğer on âyete geçmiyorduk”. Sordular ki: “Amel etmek için mi diğerine geçmezsiniz?” O da, “evet” dedi.⁸³ Hz. Peygamber’in bu tür hadisleri muhtemelen sonraki kuşaklar arasında özellikle ülkemizde aşr-ı şerif geleneğinin kaynağı olmuştur. Böylece kısa sûrelerin yanı sıra uzun sûrelerin de bölümlenerek çeşitli meclislerde okunması için aşr-ı şerifler belirlenmiştir.

Mushaf süslemelerinde de kendisine yer bulan taşır, X. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan ve dönemin motif ve renk anlayışıyla zaman içinde değişiklik gösteren aşere gülü, XVII. yüzyıldan sonra kullanılmayarak kalkmıştır.⁸⁴

4. Mushaf Genelinde Bölümlenme

Kur’ân’ın beş, yedi, dokuz vb çeşitli bölümlere ayrılması esasen uygulama olarak Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Fakat rivâyete göre Basra ve Kûfe bilginlerini toplayarak, onlara Kur’ân’ın harflerini, kelimelerini ve ayetlerini saydıran ve Kur’ân’ı otuz cüze ve hiziplere ayırtan Haccac İbn Yûsuf olmuştur.⁸⁵ Mushaf genelinde üçte bir, dörtte bir gibi bölümlenmelerin Hz. Peygamber’in bazı hadislerinden ilham alınarak yapıldığı kanaatindeyiz. Çünkü İbn Abbas’tan gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber buyurmuştur ki: “Zilzâl Sûresi Kur’ân’ın yarısına, İhlâs Sûresi Kur’ân’ın üçte birine, Kâfirûn Sûresi ise Kur’ân’ın dörtte birine denktir.”⁸⁶ Hz. Peygamber burada sevap anlamını kastederek Kur’ân’ın bir oranlamasını yaparken daha sonraki dönemlerde bir kısım meraklı âlimler bunun matematiksel bir taksimini yapmışlardır. Esasen

81 Nesâî, *Sünen*, Fedâilu’l-Kur’ân, 13, (7971); Hindî, Ali el-Muttakî Alâuddîn, *Kenzu’l-Ummâl fi Suneni’l-Ekvâl ve’l-Efâl*, 1945, c.I, Hadis No:2600, 2602; Bu hadisin yine Ebû Derdâdan gelen bir başka rivâyetinde “Kim Kehf suresinin başından üç âyet okursa Deccalın fitnesinden korunur” şeklindedir. Bkz. Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu’l-Kebîr*, 1.bs., Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrût, 1996, Fedâilu’l-Kur’ân, 6 (2886).

82 Neysaburî, *el-Müstedrek alâs-Sahibeyn*, Fedâilu’l-Kur’ân, 2093; Darimî, *Sünen*, Fedâilu’l-Kur’ân, 19(3485-88).

83 Neysaburî, *el-Müstedrek*, Fedâilu’l-Kur’ân, 2099.

84 Derman, “Tarihimizde Mushafın Bezenmesi”, s.141.

85 Gazâlî, *İhyâ*, I, 502.

86 Tirmizî, Fedâilu’l-Kur’ân, 10 (2894).

Kur'ân'ın farklı şekillerde bölümlenip okunması okuyucunun kudretiyle alakalıdır. Mekhul'ün (ö.113/731) bildirdiğine göre Hz. Peygamber'in ashabı, gücüne göre kimisi yedi günde, kimisi bir ayda, kimisi iki ayda kimisi de daha fazla sürede Kur'ânı okuyorlardı.⁸⁷ Ancak okunurken anlamaya da önem verildiğinden ve sadece okunmak için okumanın önüne geçilsin diye Hz. Peygamber üç günden daha kısa sürede okunmasını tavsiye etmemiştir.

4.1. Cüz

Mushaf genelinde en bilindik bölümlenme cüzdür. Cüz parça, kısım, pay⁸⁸ demektir. Bazı âlimlerin dediğine göre Hz. Osman mushafı nokta ve harekeden beri olduğu gibi cüzlere bölümlenmekten de beriymişti. Ancak zamanla insanların mushaflarda çeşitli, cüzler yapmak hoşlarına gitti, kimisi Kur'ân'ı otuz bölüme ayırdı. Ve ilk etapta akla başka bir şey çağrıştırmamasın diye bu her bir kısma "cüz" adını verdi. Öyle ki birisi "ben bir cüz okudum" deyince akla ilk gelen şey o kişinin Kur'ân'ın otuzda birini okuduğu oluyordu. Her cüz dört bölümde cereyan ediyordu. Bir zaman her cüzü müstakil bir nüsha halinde yayınladılar. Bu tür nüshalar medrese öğrencilerinin ve başka kişilerin elinde bulunabilir. Bir kısım insanlar ise cüzü iki hizbe ayırdı. Cüzü dört hizbe ayıranlar ise her bir parçaya "dörtte bir" adını verdiler.⁸⁹

Bazı hadislerden Kur'ân'ın cüzlere ayrılması anlayışının Cenab-ı Hakka dayandığı izlenimini edinmekteyiz. Söz gelimi Ebû Derda'nın naklettiği hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizden biri gece Kur'ân'ın üçte birini okumaktan aciz mi?" Dediler ki: "Biz bunu yapmaktan aciz ve zayıfız." Hz. Peygamber buyurdu ki: "Allah Kur'ân'ı üç cüze ayırdı da kul huvellahu ahad'i (İhlâs Sûresi'ni) Kur'ân'ın üçte birisi kıldı"⁹⁰ O halde cüzlere ayırma fikri, Kur'ân'ın bıkınlığa düşmeden tilâvetini sürekli kılmak için yapılan bir uygulamadır ve bu konuda Cenabı Hak müminlere yol göstermiştir.

Ülkemizde kullanılan cüz anlayışında her cüz yirmi sayfadan oluşmakta ve Kur'ân otuz cüze ayrılmaktadır. Bazı cüzlere isim de verilmiştir. Örneğin otuzuncu cüze "Amme Cüzü" adı verilmiştir. Temel mantık olarak Kur'ân'ı Ramazan ayı içerisinde hatmetmek fikrinden kaynaklandığı gözlemlenen cüzlere ayırma⁹¹ işleminin özellikle hafızlık eğitimi için kolaylık ve tedricilik

87 Suyûtî, *el-Itkân*, I,227.

88 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, ts., I,611.

89 Zerkânî, *Menâbil*, I,334.

90 Darimî, *Sünen*, Fedâilu'l-Kur'ân, 24(3474). Ebû Ubeyd, *Kitâbu Fedâili'l-Kur'ân*, s.269.

91 Kayhan, Veli, "Doğru Okuma Bağlamında Mushafa İşaret Konulması: İ'cam ve Sonrası", *Bilimname*, 2007, XII, 1, s.123; Maşalı, "Mushaf", *DİA*, XXXI,245; Watt, Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara,1998, s.73.

maksadı güttüğü bellidir. Çünkü cüzlerde bir sûrenin herhangi bir yerinden başlama ya da herhangi yerinde bırakma her zaman görülmektedir. O halde bunda manâ değil tamamen hıfz ve tilâvet esas alınmıştır. Bu yüzden olsa gerek medreselerde ve diğer yerlerde Kur'ân'ı otuz cüze ayırmak meşhur olmuştur.⁹² Bu tür bölümlenmeler biraz da Kur'ân'ın kendine özgü bir yapıda kitap olmasından ileri gelmektedir. Çünkü Kur'ân bildiğimiz diğer kitaplar gibi, sıralanmış bölümleri, girişi ve sonuç bölümü olan bir beşer Kitâbı değildir. İnsan zihni ise hep sistematize etmeden yana bir çalışma stilinden ötürü böyle teşebbüslere kapı aralanmıştır.

Hz. Peygamber'den nakledilen bazı hadislerde hatim yapmaya bir teşvik olduğu görülmektedir. Bu teşvik neticesinde Kur'ân'ın değişik bölümlere ayrılarak okunması gündeme gelmiştir. Meselâ Abdullah b. Amr'dan gelen rivâyete göre Hz. Peygamber ona "*Kur'ân'ı bir ayda oku*" dedi. Amr da "ben daha fazlasını yaparım" dedi. Hz. Peygamber de "*o halde yirmi günde oku*" buyurdu. Amr "bunun da fazlasını yapabilirim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*o halde on beş günde oku*" buyurdu. Amr "bunun da fazlasını yapabilirim" dedi. Bu defa Hz. Peygamber "*o halde on gün içinde oku*" buyurdu. Amr tekrardan "bunun da fazlasını yapabilirim" deyince Hz. Peygamber de: "*O halde yedi günde oku. Artık bunun üstüne çıkma*" buyurdu."⁹³ Bu hadisin bir başka varyantında Abdullah b. Amr diyor ki Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resûlu Kur'ân'ı kaç günde okuyayım?" dedim" buyurdu ki: "*Bir ayda oku.*" Ben "Bunun fazlasını yapabilirim" dedim. "*O halde yedi günde oku*" buyurdu. Ben tekrardan "Bunun da fazlasını yapabilirim" dedim. Bunun üzerine buyurdu ki: "*Kur'ân'ı üç günden az sürede okuyan onu anlayamaz*"⁹⁴ Görüldüğü üzere Kur'ân'ın bir ay, yirmi gün, on beş gün, yedi gün veya üç gün içinde okunması tamamen kişisel yeteneklere bağlıdır ve muhatabın seviyesi dikkate alınmıştır. Ancak üç günden az bir sürede okunması uygun bulunmamaktadır. Bu da okumanın anlamayla ilişkisinden dolayıdır. Bazı âlimlere göre Hz. Peygamber'in "yedi günden daha az sürede Kur'ân'ı hatmetmeyi yasaklaması" onun bu konuda okuyucuya yumuşaklık göstermesinden ve okuyucunun usanıp okumayı kesintiye uğratabileceğine yönelik duyduğu endişeden kaynaklanmaktadır. Eğer böyle bir endişe söz konusu değilse okuyucunun daha kısa sürede de hatim yapması caizdir.⁹⁵

92 Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 316.

93 Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbu's Salât, 325 (1388) ; Nesâî, *Fedâilu'l-Kur'ân*,13, (8010).

94 Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbu's Salât, 325 (1390) s.240.

95 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed b. Ebî Bekr, *et-Tizkâr fi Efdâli'l-Ezkâr*, Mektebetu Dâri'l-Beyân, Beyrût, 1987, s.105.

Hz. Ali'nin şahsî mushafında yaptığı cüzlere ayırma da yine okuma kapasitesi ile ilişkili gözükmetedir. Anlatıldığına göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vefatının ardından kendi şahsî Kur'ân'ını cem etmiş ve onu yedi cüze ayırmış, her cüze bir isim vermişti. Birinci cüzde Bakara, Yûsuf, Ankebût, Rûm, Lokmân, Hâmim Secde (Fussilet), Zâriyât, İnsan, Elif lam mim Tenzil (Secde), Nâziât, Tekvîr, İnfitâr, İnşikak, A'lâ, Beyyine Sûreleri vardı. Bu *Bakara Cüzü* idi. 886 âyet ve on beş sûreden oluşmaktaydı. İkinci cüzde Al-i İmrân, Hûd, Hac, Hicr, Ahzâb, Duhân, Rahmân, Hâkka, Meâric, Abese, Şems, Kadr, Zilzâl, Hümeze, Fil, Kureyş Sûreleri vardı. Bu *Al-i İmrân Cüzü* idi. 886 âyet ve on altı sûreden oluşuyordu. Üçüncü cüzde Nisâ, Nahl, Müminûn, Yâsin, Hâmim ayn sin kâf (Şûrâ), Vâkıa, Mülk, Müddessir, Mâûn, Tebbet, İhlâs, Asr, Kâria, Burûc, Tîn ve Neml Sûreleri vardı. Bu *Nisâ Cüzü* idi. 886 âyet ve on altı sûreydi. Dördüncü cüzde Mâide, Yûnus, Meryem, Şuarâ, Zuhruf, Hucurât, Kâf, Kamer, Mümtehine, Târık, Beled, İnşirâh, Adiyât, Kevser ve Kâfirûn Sûreleri vardı. Bu *Mâide Cüzü* idi. 886 âyet ve on beş sûreydi. Beşinci cüzde, En'âm, İsrâ, Enbiyâ, Furkân, Musâ ve Firavun Sûresi (Kasas), Mümin, Mücâdile, Haşr, Cuma, Münâfikûn, Kalem, Nûh, Cin, Mürselât, Duhâ, Tekâsür Sûreleri vardı. Bu *En'âm Cüzü* idi. 886 âyet ve on altı sûre idi. Altıncı cüzde A'râf, İbrâhim, Kehf, Nûr, Sâd, Zümer, Câsiye, Muhammed, Hadid, Müzzemmil, Kıyâme, Nebe, Gâşiye, Fecr, Leyl ve Nasr Sûreleri vardı. Bu *A'râf Cüzü* idi. 886 âyet ve on altı sûreden meydana geliyordu. Yedinci cüzde Enfâl, Berâe, Tâhâ, Fâtır, Sâffât, Ahkâf, Fetih, Tûr, Necm, Saff, Teğâbun, Talak, Mutaffifin ve Muavvizeteyn (Felak ve Nâs) Sûreleri vardı. Bu *Enfâl Cüzü* idi. 886 âyet ve on beş sûreden oluşuyordu.⁹⁶ Dikkat edilirse Hz. Ali her cüzü es-Seb'u't-Tivâl dediğimiz yedi uzun sûreyi esas alarak tasnif etmiş ve her cüze es-Seb'u't-Tivâl'dan bir sûrenin adını vermiştir. Böylece Hz. Ali, Kur'ân'ı yedi cüze ayırma hususunda Hz. Peygamber'in hadisinde geçen es-Seb'u't-Tivâl'dan ilham almıştır. Bu tasnifte genellikle âyet sayısı 886, sûre sayısı on altı olarak tespit edilmiştir ki matematiksel bir taksimi andırmaktadır. Fakat bu bölümlenmede 109 sûre gözükmekte, 'Alâk, Fatihâ, Ra'd, Sebe ve Tahrîm Sûrelerinin yer almaması bu rivâyeti kuşkulu kılmaktadır.

4.2.Hizb

İnsan topluluğu, belli vakitlerde kişinin okuduğu Kur'ân ve zikir miktarı, grup, tâife⁹⁷ gibi manâlar taşıyan hizb, Kur'ân ilimlerinin bir kavramı olmuştur. Hizb, Kur'ân cüzünün kendi içinde dörde bölünmesiyle meydana gelen parçaları ifade eder. Bu da sayfa olarak beş sayfa tutmaktadır. Ancak hizb

96 Ya'kubî, *Târibu'l-Yâkubî*, II,135 vd.

97 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II,853 vd.

konusunda farklı yaklaşımların olduğu rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Çünkü söylendiğine göre Kur'ân'ın yedi cüzü vardır. Bu cüzün birinci hizbinde üç sûre, ikinci hizbinde beş sûre, üçüncü hizbinde yedi sûre, dördüncü hizbinde dokuz sûre, beşinci hizbinde on bir sûre, altıncı hizbinde on üç sûre ve yedinci hizbinde "Kâf Sûresi'nden" Kur'ân'ın sonuna kadar sıralanan sûreler yer almaktadır. Sahabe, Kur'ân'ı bu şekilde yediye bölerek okurdu. Bu düzenlemelerin dışındakiler sonradan ortaya çıkmıştır.⁹⁸ Öte yandan bazı rivâyetlerden de cüz ve hizb kelimelerinin kimi defa eş anlamlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ İbn Meryem diyor ki Nafi b. Cubeyr b. Mutım bana dedi ki: "Ne kadar Kur'ân okuyorsun?" Ben de dedim ki: "Ben Kur'ân'ı hiziplere ayırmıyorum". Bunun üzerine dedi ki: "Ben Kur'ân'ı hiziplere ayırmıyorum deme. Çünkü Resûlullah: *"Kur'ân'dan bir cüz okudum"* buyurdu.⁹⁹ Buna göre hizb ve cüz genel anlamda Kur'ân'ı okumak maksadıyla çeşitli biçimlerde bölümlenmek demektir.

Mushaflarda okuyucuya kolaylık olsun diye cüz ve hizbler sembollerle de gösterilmiştir. Erken dönem mushaflarında da görülen hizip gülleri esas olarak XV. yüzyıldan sonraki mushaflarda görülmeye başlamıştır.¹⁰⁰

5. Kesirli Bölümlenmeler

Kur'ân'ın üçte bir, dörtte bir, beşte bir, altıda bir, yedide bir, sekizde bir, dokuzda bir ve onda birlik kısımlara ayrılması aslında kesirli bölümlenmelerdir. Bu bölümlenmeler daha çok âyet ve sayfa sayıları göz önüne alınarak Kur'ân genelinde yapılan bölümlenmelerdir. Fakat bu bölümlenmelerde aynı zamanda anlam da gözetilmiştir. Çünkü hizipler, Kur'ân'ın yarısı, Kur'ân'ın dörtte birliği, sekizde birliği, yedide birliği, dokuzda birliği, onda birliği ve beşte birliği umumiyetle "vakf-ı tam"dır.¹⁰¹ Yani anlamın tamamlandığı duraklardır. Bu tür bölümlenmeler biraz daha detaylı çalışmaların sonucunda meydana gelmiştir. Bu bölümlenmelerin de bazen yarısı hesaplanmış ve iş daha da ayrıntılı hal almıştır. Meselâ "ensâfu'l-esdâs" ile her altıda birliğin yarısı hesaplanmış ve on iki bölümlenme meydana gelmiştir. Aynı şekilde "ensâfu'l-esbâ" ile on dört bölümlenme, "ensâfu'l-esmân" ile on altı bölümlenme, "ensâfu'l-etsâ" ile on sekiz bölümlenme ve "ensâfu'l-aşâr" ile de yirmi bölümlenme meydana gelmiştir.¹⁰²

98 Gazâlî, *İhyâ*, I,501.

99 Ebû Dâvûd Süleyman b. Eşas es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 1997, Kitâbu's-Salât, 326 (1392).

100 Derman, "Tarihimizde Mushafların Bezenmesi", s.141.

101 Zerkeşî, *el-Burhân*, I,428.

102 Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*, s. 259-266.

5.1.Nısf

“Nısf” yarı anlamına gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu *ensâftır*. Âyet olarak Kur’ân’ın yarısı Kehf Sûresi 74. ayetteki **نكرا** (nukra) kelimesine denk gelmektedir. Bu kelimedeki “nun” ve “kef” harfi ilk yarının sonu, “ra” ve “elif” harfi ise ikinci yarının ilk harfleri olmaktadır.¹⁰³ Daha yuvarlak bir ifadeyle Kur’ân’ın yarısı Kehf Sûresi’nin sonu, diğeri de Nâs Sûresi’nin sonudur.¹⁰⁴ Kur’ân’ın yarısı sayfa olarak üç yüzüncü sayfaya tekabül etmektedir.

5.2. Sülüs

Kur’ân’ın üçte birlik kısımlara bölünmesidir. Çoğulu *eslâstır*. “Kur’ân’ın üçte birlik ilk kısmı Tevbe Sûresi’nin doksanıncı âyetinin parçası olan **سَيُصِيبُ** (seyusıbu) da sona erer. Bu, Kur’ân’ın ikinci altı ve üçüncü yedilik kısmına denk gelir. Bu kelime (seyusıbu) ikinci üçlüğün başlangıcıdır. Orta üçte birlik kısım Ankebût Sûresi kırk altıncı ayetteki (illâ billetî hiye ehsen) ifadesi ile sona erer. Bu altıda birliğin dördüncüsü ve yedide birliğin altıncısıdır. (Ellezi-ne zalemu) kısmıyla son üçte birlik kısım başlar ve Kur’ân’ın sonuna kadar devam eder.¹⁰⁵ Fakat bu tür bölünme daha çok detaylı matematiksel bir hesaba dayalı olarak yapılmıştır. Çünkü kurrâdan biri olan Ebî Dâvud’un, Humeyd A’raç’tan naklettiğine göre Kur’ân harflerini hesaplamış ve Kur’ân’ın yarısının Kehf Sûresi altmış beşinci âyete denk geldiğini bunun da Kur’ân’ın ikinci dördte bir; üçüncü altıda bir; dördüncü sekizde bir ve beşinci onda birlik kısma tekabül ettiğini söylemiştir.¹⁰⁶ Bu hesaplamanın sayfa sayısına paralellik arz ettiği dikkat çekmektedir. Çünkü Mushafları İnceleme Kurulu’nun onayından çıkan elimizdeki matbu Kur’ân’ı bu bilgiler eşliğinde karşılaştırdığımızda Tevbe Sûresi’nin doksanıncı âyetinin iki yüzüncü sayfada, Ankebût Sûresi kırk altıncı âyetin dört yüz birinci sayfada ve Nâs Sûresi’nin altı yüz dördüncü sayfada olduğu görülmektedir.¹⁰⁷ Anlaşılacağı üzere önce Kur’ân’ın yarısı hesaplanmış sonra da orantılı bir artışla Kur’ân’ın tamamına bu uygulanmıştır. Harf üzerinden yapılan bölümlene benzer biçimde Kur’ân’ın dörde, beşe, altıya, yediye, sekize, dokuza ve ona bölünmesinde de yapılmıştır.¹⁰⁸ Aynı görüş küçük bir farklılıkla, Kur’ân’ın üçte birliğin ilk kısmı Tevbe Sûresi’nin doksan ikinci ayeti, ikinci üçte birliğin başı Ankebût Sûresi kırk beşinci ayeti,

103 İbnü’l-Cevzî, *Fünûnu’l-Efnân*, s. 253.

104 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu’l-Mesâhif*, I,470.

105 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu’l-Mesâhif*, II,484.

106 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu’l-Mesâhif*, II,483.

107 Bkz. Kur’ân-ı Kerim, Hat: Mehmet Özçay, Tenvir Neşriyat, İstanbul, 2006.

108 Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu’l-Mesâhif*, II,484-493.

üçüncü üçte birlik te Kur'ân'ın sonu¹⁰⁹ şeklinde sıralanmıştır. Bu da yine sayfa itibariyle aynı noktada buluşmaktadır.

5.3. Rub'

Kur'ân'ın dörtte birlik kısımlara bölünmesidir. Çoğulu *erbâ'*dır. Anlatıldığına göre Haccac her gece Kur'ân'ın dörtte birini okuyordu. Bu dördün ilk parçası En'âm Sûresi'nin sonuna kadar, ikinci kısmı Kehf Sûresi on dokuzuncu âyete kadar, üçüncü kısım Zümer Sûresi'nin sonuna kadar, dördüncü kısım ise Kur'ân'ın geri kalan kısmıydı.¹¹⁰ Bu tasnifin mushafta sayfa olarak karşılığı 149, 294, 466 ve 604'tür. Bu sayılar ortalama yüz elli sayfa olarak oranlanmıştır. Büyük bir ihtimalle manâ gözetildiği için bölümlene daha çok sûre sonlarında sona erdirilmiştir. Diğer bir bölümlenmede ise birinci dörtte birlik Arâf Sûresi dördüncü âyetin sonuna kadar, ikinci dörtte birlik Kehf Sûresi'nin yetmiş dördüncü âyetine kadar (şey'en nükra), üçüncü dörtte birlik Sâffât Sûresi yüz kırk dördüncü âyetin sonuna kadar, dördüncü dörtte birlik ise Kur'ân'ın sonuna kadar.¹¹¹ Bu bölümlenmede de Arâf Sûresi dördüncü âyetin sonu yüz elliinci sayfada, Kehf Sûresi'nin yetmiş dördüncü ayeti üç yüzüncü sayfada, Sâffât Sûresi yüz kırk dördüncü âyet dört yüz elliinci sayfada ve Nâs Sûresi altı yüz dördüncü sayfada yer almaktadır. Buna göre bu bölümlenmede sayfa sayısı dikkate alınmış ve her dörtte birlik yedi buçuk cüz, 1666 âyet ve 150 sayfadan¹¹² meydana gelmiştir.

5.4. Hums

Kur'ân'ın beşte birlik kısımlara bölünmesidir. Bu kelimenin çoğulu *ehmâs-*tür. Bir görüşe göre "Hümsu'l-Kur'ân" 1- Mâide'nin sonu, 2- Yûsuf Sûresi'nin sonu, 3-Furkân Sûresi'nin sonu, 4-Hâmim Secdenin sonu, 5- Kur'ân'ın sonu¹¹³ şeklindeki bölümlenmedir. Bu bölümlenmenin sayfa mukabili 126, 247, 365, 481 ve 604'e tekabül etmekte ve aralarında takribi bir oranlama oluşmaktadır. İbnu'l-Cevzî'nin verdiği bilgiye göre ise birinci beşte birlik Mâide Sûresi seksen birinci âyetin sonunda biter. İkinci beşte birlik Yûsuf Sûresi elli ikinci âyetin sonuna kadar, üçüncü beşte birlik Furkân Sûresi yirminci âyetin sonuna kadar, dördüncü beşte birlik Hâmim Secde (Fussilet) kırk altıncı âyetin sonuna kadar, beşinci beşte birlik Kur'ân'ın sonuna kadar¹¹⁴ sıralanır. Bu bölümlenmenin sayfa karşılığı 120, 240, 360, 480 ve 604 olup her beşte birlik

109 İbnu'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*, s. 254.

110 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, I,470; Kurtubî, *el-Câmi'* I,104.

111 İbnu'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*, s.254.

112 Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, MÜİFV Yayınları İstanbul, 2009, s.59.

113 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, I,471.

114 İbnu'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*, s.255.

kısımın 120 sayfadan teşekkül ettiği ve bölümlemenin sayfa sayısı esas alınarak yapıldığı söylenebilir.

5.5. Südüs

Kur'ân'ın altıda birlik kısımlara bölünmesidir. Bu kelimenin çoğulu *esdâs*dir. Bazı âlimlere göre bu bölümleme 1-Nisâ Sûresi'nin sonu, 2-Berâe Sûresi'nin sonu, 3-Kehf Sûresi'nin sonu, 4-Kasas Sûresi'nin sonu, 5-Duhân Sûresi'nin sonu, 6- Kur'ân'ın sonu¹¹⁵ şeklinde yapılmıştır. Bu bölümlemenin sayfa sayısı birbirine yakın olacak şekilde yuvarlak bir hesapla yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü altıda birliğin parçaları sırasıyla 105, 206, 303, 395, 497 ve 604 sayfalarına tekabül etmektedir. Başka bir görüşe göre birinci altıda birlik Nisâ Sûresi yüz kırk yedinci âyetin sonuna kadar, ikinci altıda birlik Tevbe Sûresi doksan ikinci âyetin sonuna kadar, üçüncü altıda birlik Kehf Sûresi yetmiş dördüncü âyetin sonuna kadar, dördüncü altıda birlik Ankebût Sûresi kırk beşinci âyetin sonuna kadar, beşinci altıda birlik Câsiye Sûresi otuz ikinci âyetin sonuna kadar, altıncı altıda birlik ise Kur'ân'ın sonuna kadardır.¹¹⁶ Bu bölümlemede sayfa sayılarının eşit olmalarına daha çok dikkat edildiği görülmektedir. Çünkü bu bölümlemenin mushaf düzenindeki sayfa karşılıkları, 100, 200, 302, 400, 500 ve 604 olmaktadır. Buna göre İbn Ebî Davud es-Sicistanî'nin (ö.316/928) aktardığı bölümleme takribi bir hesaba dayalı iken İbnu'l-Cevzî'nin zikrettiği bölümleme daha orantılı bir hesaba dayanmaktadır.

5.6. Sübu'

Kur'ân'ın yedide birlik kısımlara bölünmesidir. Bu kelimenin çoğulu *esbâ'*dir. Görebildiğimiz kadarıyla pratikte en çok uygulanan Kur'ân'ın yediye bölünerek okunması olmuştur. Okumanın bir haftada yapılabilmesi için yedi *menâzil* den oluşan bir bölümleme¹¹⁷ yapılmıştır. Bazı kaynaklara göre hicrî ilk yüzyılın bitiminde, mushaf "menâzil" olarak bilinen yedi parçaya bölündü. Bunun amacı mushafın tamamını bir haftalık sürede okumayı isteyenlere yardım etmektir. Hicrî üçüncü yüzyıl, mushafı bir ayda okumayı arzulayan okuyucular için Kitâbı otuz parçaya (cüz) bölen ilave sembolere tanıklık etti. Bu bölümler Haccac'ın merakının kullanışlı meyveleriydi ve kendisini düzene sokmak isteyen herkes için kullanışlı bir araç olma vazifesi ifa ede geldi.¹¹⁸

115 İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, I,471.

116 İbnu'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*, s.255 vd.

117 Watt, *Kur'ân'a Giriş*, s. 73.

118 Azamî, *Kur'ân Tarihi*, s.158.

Kur'an'ın yediye bölümlenerek okunmasında farklı tasniflerin olduğu görülmektedir. Katade'nin dediğine göre Kur'an'ın yediye bölümlenmesinde ilk bölümlenme Kur'an'ın başından Nisâ Sûresi yetmiş altıncı âyete kadar, ikincisi buradan Enfâl Sûresi otuz altıncı âyete kadar, üçüncüsü buradan Hicr Sûresi kırk dokuzuncu âyete kadar, dördüncüsü buradan Müminun Sûresi'nin sonuna kadar, beşincisi buradan Sebe Sûresi'nin sonuna kadar, altıncısı buradan Hucurât Sûresi'nin sonuna kadar, yedincisi de buradan Kur'an'ın sonuna kadardır.¹¹⁹ Anladığımız kadarıyla sahabe arasında haftada bir kere hatim yapmak daha revaçtaydı. Haftada bir kere hatim yapanlardan birisi de Hz. Osman'dır. Söylendiğine göre Hz. Osman, Kur'an'ı yediye bölümleyip okumaya Cuma gecesinden başlıyordu. Cuma gecesini Bakara'dan Mâide Sûresi'ne kadar, Cumartesi gecesini En'âm'dan Hûd Sûresi'ne kadar, Pazar gecesini Yûsuf'tan Meryem Sûresi'ne kadar, Pazartesi gecesini Tâhâ'dan Kasas Sûresi'ne kadar, Salı gecesini Ankebût'tan Sâd Sûresi'ne kadar, Çarşamba gecesini Zümer'den Rahmân Sûresi'ne kadar, Perşembe gecesini ise hatmini tamamlıyordu. İbn Mes'ûd da aynı düzen üzere kısımlara ayırmıştı.¹²⁰

Öte yandan Kur'an, âyet sayılarının hesaplanması usûlüyle de yediye bölümlenmiştir. Yahya b. Âdem'den gelen bir görüşe göre Kur'an'ın yediye bölümlenmesi şöyledir: İlk yedi, 547 âyet; ikinci yedi, 590 âyet; üçüncü yedi 651 âyet; dördüncü yedi 953 âyet; beşinci yedi 868 âyet; altıncı yedi 986 âyet; yedinci yedi 1624 âyettir.¹²¹ Bu hesaplama göre Kur'an'ın âyet sayısı 6219 olmaktadır.

5.7. Sümün

Kur'an'ın sekizde birlik kısımlara bölünmesidir. "Sümün" kelimesinin çoğulu *esmândır*. Bazı âlimlere göre Kur'an'ın sekizde birlik taksimi şöyledir: Birincisi Al-i İmrân Sûresi'nin sonu, ikincisi Arâf Sûresi 4. âyetinin başı, üçüncüsü Hûd Sûresi'nin 44. âyetine kadar, dördüncüsü Kehf Sûresi'nde "şey'en nükrâ" âyetine kadar, beşincisi Şuarâ Sûresi 220. âyete kadar, altıncısı Sâffât Sûresi 144. âyete kadar, yedincisi Tûr Sûresi'nin sonuna kadar, sekizincisi Kur'an'ın sonuna kadar.¹²² Bu sayıların sayfa olarak mukabili 75,150, 225, 300, 375, 450, 525 ve 604'tür. Buna göre sayfa sayısı 75 olacak şekilde

119 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, I,466.

120 Gazâlî, *İhyâ*, I, 500vd. ; Kurtubî, *et-Tizkâr fî Efdâli'l-Ezkâr*, s.105. Fakat Kurtubî, Yûsuf Sûresi yerine Yûnus Sûresi'ni zikretmektedir. Bunda bilgi hatasından ziyâde bir yazım hatası (tashîf) olabilir. Çünkü Hz. Osman cumartesi gecesini En'âm Sûresi'nden Hûd Sûresi'ne kadar okumaktadır ki bu sûrelerin arasında zaten Yûnus Sûresi de yer almaktadır.

121 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, I,477.

122 İbnu'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*, s. 256 vd.

ayarlanmış ve hesap buna göre yapılmıştır. Bir başka anlatımda ise, 1-Bakara ve Al-i İmrân, 2- En'âm Sûresi'nin sonu, 3- Hûd Sûresi'nin sonu, 4- Kehf Sûresi'nin sonu, 5-Şuarâ Sûresi'nin sonu, 6-Yâsin Sûresi'nin sonu, 7-Zâriyât Sûresi'nin sonu, 8-Kur'ân'ın sonu¹²³ diye tasnif yapılmıştır. Bazı araştırmacılara göre her sekizde birliğin içinde ise yaklaşık 833 âyet vardır.¹²⁴ Fakat her sekizde birliğin âyet sayılarının ortalama 833'ten farklılık arz ettiği görülmektedir. Çünkü hesaplamamızda birinci sümünde 486 âyet, ikinci sümünde 465 âyet, üçüncü sümünde 578 âyet gibi değişik sayılar ortaya çıkmaktadır.

5.8. Tusu'

Kur'ân'ın dokuzda birlik kısımlara bölünmesidir. Çoğulu *etsâ'*dır. Bu bölümlemeye göre, birinci dokuzda birlik Al-i İmrân Sûresi'nin 150. âyetinin sonuna kadar, ikinci dokuzda birlik En'âm Sûresi 60. âyetin sonuna kadar, üçüncü dokuzda birlik Tevbe Sûresi 92. âyetin sonuna kadar, dördüncü dokuzda birlik Nahl Sûresi'nin 20. âyetin sonuna kadar, beşinci dokuzda birlik Hac Sûresi'nin 22. âyetin sonuna kadar, altıncı dokuzda birlik Ankebût Sûresi'nin 45. âyetinin sonuna kadar, yedinci dokuzda birlik Mümin Sûresi 11. âyetin sonuna kadar, sekizinci dokuzda birlik Rahmân Sûresi'nin sonuna kadar, dokuzuncu dokuzda birlik ise buradan Kur'ân'ın sonuna kadar olan kısımdır.¹²⁵ Her dokuzda birliğin içinde ise yaklaşık 740 âyet¹²⁶ olduğu söylenmiştir.

5.9. Uşr

Kur'ân'ın onda birlik kısımlara bölünmesidir Bu kelimenin çoğulu *a'sâr* veya *uşur* dur. Bazı âlimlere göre bu bölümleme 1- Bakara ve Al-i İmrân'dan yüz âyet, 2-Mâide Sûresi'nin sonu, 3-Enfâl Sûresi'nin sonu, 4-Yûsuf Sûresi'nin sonu, 5-Kehf Sûresi'nin sonu, 6- Furkân Sûresi'nin sonu, 7-Ahzab Sûresi'nin sonu, 8-Hâmim Secde'nin sonu, 9-Vâkıa Sûresi'nin sonu, 10-Kur'ân'ın niha-yeti¹²⁷ şeklindedir. Bunların sayfa karşılığı ise 61, 126, 185, 247, 303, 365, 426, 481, 536 ve 604 olmaktadır. Buna göre her onda birlik kısım ortalama altmış sayfa tutmaktadır.

5.10. Karârît

“Karârît”, “kırât” kelimesinin çoğuludur. “Kırât” sözlükte keserek parçalara ayırmak anlamına gelmektedir.¹²⁸ Bir Tefsir ıstılahı olarak ise Kur'ân'ın

123 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, I,472.

124 Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s.60.

125 İbnu'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*, s. 257 vd.; Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, s.12.

126 Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s.61.

127 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, I/472.

128 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 3591.

24 parçaya bölümlenmesidir. Bu bölümlenme şöyledir: 1-Bakara 162. âyete kadar. 2-Bakara'nın sonu. 3-Al-i İmrân'ın sonuna kadar. 4-Nisâ 147. âyete kadar. 5-Mâide 108. âyete kadar. 6-A'râf 4. âyete kadar. 7-A'râf'ın sonuna kadar. 8-Tevbe 92. âyete kadar. 9-Hûd 44. âyete kadar. 10-Rad Sûresi'nin sonuna kadar. 11- Nahl 79. âyete kadar. 12-Kehf 74. âyete kadar. 13- Enbiyâ 61. âyete kadar. 14-Nur 10. âyete kadar. 15-Şuarâ 220. 16-Ankebût 45. 17-Ahzâb 62. 18-Sâffât 144. 19-Mümin 70. 20-Câsiye 32. âyete kadar 21-Tûr Sûresi'nin sonu. 22-Mümtehinenin sonu. 23-Müzzemmil'in sonu. 24-Nâs Sûresi'nin sonuna kadar.¹²⁹ Anladığımız kadarıyla bu bölümlenme 23 ila 25 sayfa sayılarak hesaplanmıştır.

Bu bölümlenmelerin dışında Kur'an'ın yirmi sekiz, otuz ve altmışa bölümlenmeleri de vardır.¹³⁰ Bu bölümlenmelerde de aynı şekilde sayfa sayısına itibar edildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Müslümanlar Kur'an'la ilgili olarak hemen her ayrıntıya önem vermişler ve bu bağlamda âlimlerle idareciler çok defa ortaklaşa hareket etmişlerdir. Örneğin Hz. Ebû Bekr, Hz. Osman, Halife Me'mûn ya da Haccac ve Ziyâd b. Sümeyye gibi devlet ricâlinin Kur'an'ın cemi, çoğaltılması ve noktalanması hususunda âlimleri organize etmeleri hem Kur'an'ın korunmasıyla toplumun dirliğini muhafaza etme kaygısına hem de halk üzerindeki otoritelerini sağlamlaştırmaya matuf bir hadisedir.

Mushafıara, âyet fasıllarını gösteren işâretlerin, cüz ve hizip sembollelerinin, sûre girişlerindeki çerçevelerin ve çeşitli taşîr ve humsların konulması başlangıçta bazı âlimler tarafından hoş karşılanmasa da hem tilâvet açısından okuyuculara yol gösterip kolaylık sağlamış hem de ümmetin mushaf konusunda ortak paydadada buluşmasına katkıda bulunmuştur.

Hz. Peygamber bazı sûrelerin faziletini beyan sadedinde Kur'an'ın yarısı, üçte biri, dörtte biri gibi ifadelerde bulunurken Kur'an'a her yönüyle düşkün olan bazı âlimler bunu matematiksel bir düzlemde ele alarak konuyu ayrı bir mecraya taşımışlardır. Tarih boyunca birbirinden farklı bölümlenmeler zuhur etmesine rağmen sahabe döneminde haftada bir kere hatim yapılması amacıyla Kur'an'ın en çok yediye bölünerek okunması tercih edilmiştir. Hafızlık eğitiminde ise otuz cüze ayrılması yaygınlık kazanmış gözükmektedir. Bölümlenmeler ekseriyetle sayfa sayısı göz önünde bulundurulmak sûretiyle kategorize edilmiştir.

129 Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'an*, s.223.

130 Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân*, s.266-277.

Anlaşıldığı kadarıyla Kur'ân'ın bölümlenmesi, Kur'ân tilâvetine verilen önemle beraber belirginleşmiş ve başlangıçta kabataslak biçimde bir hesaplamayla yapılmıştır. Ancak daha sonraları periyodik Kur'ân okumaya alışkın olan Haccac gibi devlet ricâlinin Kur'ân'ın matematiksel anlamda bölümlenmesine merakı ve bunun yanı sıra bu işe üşenmeden girişen bir kısım âlimlerin çalışması sonucunda Kur'ân'ın bölümlenmesi ayrıntılı bir hal almıştır. Doğrusu o günün imkânları açısından baktığımızda bu hesaplamaların büyük bir emek gerektirdiği takdire şayan bir husustur.

Aslında Kur'ân Hz. Peygamber zamanında tilâvet maksadıyla Abdullah b. Amr gibi bazı sahabelerin okuma kapasitelerine göre çeşitli şekillerde bölümlenmiştir. Bu yüzden Kur'ân'ın bölümlenmesinin, ancak harekeden ve noktadan sonra ortaya çıktığı söylenemez. Fakat bu bölümlenmenin hareke ve noktadaki gelişmelere paralel biçimde mushaf üzerinde daha belirginlik kazandığı söylenebilir. Dolayısıyla harekeleme işi lahndan korumak, cüzlere ayırmak ise okuma ve hıfz için kolaylık sağlamaya yönelik bir faaliyettir.

Kaynakça

- Azamî, Muhammed Mustafa, *Kur'ân Tarihi*, çev. Ömer Türker vd. İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Ceremî, İbrâhim Muhammed, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 2001.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- Çelik, Ahmet, *Tarihî Süreçte Batınî ve İşârî Yorum*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2008.
- Dânî, Ebû Amr Osman b.Said b. Osman, *el-Abrufu's-Seb'a*, thk. Abdulmuheymin Tahhan, Suudi Arabistan, 1997.
- , *el-Muhkem fi Nakdi'l-Mesâhif*, thk. Muhammed Hasen İsmail, Dâru'l-Kutubil-İlmiyyi, Beyrût, 2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. el-Fadl b. Behrâm, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Muğnî, Riyâd, 2000.
- Dehlî, Velîyullah Ahmed b. Abdirrahim, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, Arapçaya çev. Selman Hüseyin en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût, 1987.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 2009.
- Derman, Çiçek, "Tarihimizde Mushafın Bezenmesi", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2010, XLVI, 4.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eşas es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 1997.
- el-Buğâ, Mustafa Dib, vd., *el-Vâzıh fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dımeşk, 1998.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. Zaman, İstanbul, ts.

- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım b. Beşşâr, *Kitâbu İzâhi'l-Vakf ve'l-İbtida*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dimeşk, 1971.
- Eroğlu, Muhammed, "Aşr-ı Şerif", *DİA*, Cilt. IV, İstanbul, 1991.
- Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulumiddîn*, Dâru Şuab, y.y. ts.
- Hemed, Ğanim Kaddûrî, *Resmu'l-Mushaf*, Bağdat, 1982.
- Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu-Fedâilî'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesir, Dimeşk, ts.
- Hindî, Ali el-Muttakî Alâuddîn, *Kenzu'l-Ummâl fi Suneni'l-Ekvâl ve'l-Efâl*, y.y. 1945.
- İbn Atiyye, Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *el Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyi, Beyrût, 2001.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eşas es-Sicistanî, *Kitâbu'l-Mesâbih*, thk. Muhibeddin Abdu's Subhan Vâiz, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût, 2002.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, thk. Hamed b. Abdillâh el-Cum'e, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 2004.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân Ali b. Muhammed, *Fünûnu'l-Efnân fi Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût, 1987.
- İbrâhim, Musa İbrâhim, *Buhûsun Menheciiyetün fi Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Ammar, 1996.
- İsmail, Şaban Muhammed, *Resmu'l-Mushaf ve Zabtuhu*, Dâru'l-İslâm, ts.
- Kayhan, Veli, "Doğru Okuma Bağlamında Mushafa İşaret Konulması: İ'cam ve Sonrası", *Bilimname*, 2007, XII, 1.
- Keskioglu, Osman, *Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- Kur'ân-ı Kerîm, Hat: Mehmet Özçay, Tenvir Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Kurdî, Muhammed Tâhir b. Abdülkadir, *Târibu'l-Kur'ân ve Ğaraibu Resmihi ve Hükumu*, Mekke, 1365.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2006.
- , *et-Tizkâr fi Efdâli'l-Ezkâr*, Mektebetu Dâri'l-Beyân, Beyrût, 1987.
- Maşalı, Mehmet Emin "Mushaf", *DİA*, Cilt. XXXI, İstanbul, 2006.
- Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2001.
- Neysaburî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Kâhire, 1998.
- Okiç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Okumuş, Mesut “Kur’ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler” *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, 2010, IX, 17.

Paret, Rudi, “Secavendî”, *İslam Ansiklopedisi* (İA), 1980.

Rûmî, Fehd b. Abdurrahmân b. Süleyman, *Dirâsâtun fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Riyâd, 1999.

Sebbağ, Muhammed b. Lütfî, *Lemabat fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetu'l-İsâmî, Beyrût, 1990.

Secâvîndî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Tayfur, *İlelu'l-Vukûf*, thk. Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Idi, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 2006.

Subhi Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersaadet İstanbul, ts.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân Ebû Bekr, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyi, Beyrût, ts.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Têvili-Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1999.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 1.bs., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1996.

Watt, Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Cafer b. Vehb İbn Vâdih, *Târihu'l-Ya'kubî*, Dâru Sadr, Beyrût, 1960.

Zencânî, Ebû Abdillâh, *Târihu'l-Kur'ân*, Beyrût, 1969.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1995.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed Abdullâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1988.

Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Çev. Nejat Gök, 1. bs. İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004.

